

ΚΕΙΜΕΝΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

- Περικλής Σφυρίδης (1996). *Ψυχή μπλε και κόκκινη*. Αθήνα: Καστανιώτης.
Βαφόπουλος, Γεώργιος Θ. (χ.χ.) 1903-1996. *Σελίδες αυτοβιογραφίας : Η ανάσταση*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής
- Στέλιος Γεωργιάδης (1955). *Θεσσαλονίκη η Ανυπότακτη Πόλη, μαρτυρίες και έρευνα για τον αγώνα 1941-1945*. Θεσσαλονίκη.
- Ντίνος Χριστιανόπουλος (2008). *Θεσσαλονίκη ου μ' εθέσπισεν*. Θεσσαλονίκη: Ιανός.
- Μανώλης Αναγνωστάκης (2000[1976]). *Τα Ποιήματα*. Αθήνα: εκδόσεις Νεφέλη.
- Γιώργος Ιωάννου (1992). *Το Δικό Μας Αίμα*. Αθήνα: Κέδρος.
- Σπτεργίος Βαλιούλης (1985). *Πολίτης Β' Κατηγορίας*. Θεσσαλονίκη: Ρέκος
- Φραγκίσκος Σομμαρίπας (1997). *Η Λάμψη του Γκριζου*. Αθήνα: Εστία.

Α. Η ΠΕΙΝΑ

- Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Θεσσαλονίκη ου μ' εθέσπισεν*, σ. 61 (το χειμώνα του 42...να πεθάνουμε). Θεσσαλονίκη: Ιανός.
- όπ. π. σ. 225 (πείνα τρομαχτική...κι αυτό ήταν όλο) Θεσσαλονίκη: Ιανός.
- Περικλής Σφυρίδης, *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, σ. 76 (απ' όλα τα μαθήματα...έσχατο μάθημα)
- Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Θεσσαλονίκη ου μ' εθέσπισεν*, σ. 192 (συσσίτια) Θεσσαλονίκη: Ιανός.
- Γιώργος Ιωάννου, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, σσ. 46-47 (το κατοχικό ημερολόγιο)

Β. ΘΗΡΙΑΔΙΕΣ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ-ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΙ

- Γιώργος Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα*, σ. 111 (περπατώντας... μέσα μου)
- Περικλής Σφυρίδης, *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, σσ. 14-16 (έφοδος Γερμανών σε γειτονιά)
- Γιώργος Βαφόπουλος, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας*, τ. Β' Η ανάσταση, σσ. 228-229, (Το κάψιμο του Χορτιάτη)
- Περικλής Σφυρίδης, *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, σσ. 55, 56, 57, 58 (βομβαρδισμός στο κέντρο της πόλης, καταφύγια)
- Περικλής Σφυρίδης, *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, σ. 92-94 (βομβαρδισμός Άγγλων)
- Γιώργος Ιωάννου, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, σσ. 184-185 (βομβαρδισμός Άγγλων)
- Στέργιος Βαλιούλης, *Πολίτης Β' κατηγορίας*, σ. 157 (μήτε καλύτερο... υπόδουλων λαών)
- Περικλής Σφυρίδης, *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, σσ. 106-108 (συνάντηση στο τραμ με ταγματасφαλίτη)
- Γιώργος Βαφόπουλος, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας*, τ. Β' Η ανάσταση, σ. 230 (σχέδιο Γερμανών για καταστροφή δομών της πόλης)
- Νίκος Μπακόλας, *Η μεγάλη πλατεία*, σσ. 372-373 (ξεψυχούσε πια... λεηλατιότανε), σ. 375 (αλλά θα τους ...πως τους χτυπούσε), σσ. 377-378 (Αλλά βρήκαν ... σαν να πονούσαν)

Γ. ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

- Μανώλη Αναγνωστάκη, *Κι ήθελε ακόμη...* Τα ποιήματα σ. 103
- Περικλής Σφυρίδης, *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, σσ. 116-117 (είσοδος του ΕΛΑΣ στην πόλη)
- Γιώργος Ιωάννου, το δικό μας αίμα, σ. 109 (πρωτάκουστα ...κρυφό κάπως χαμόγελο), σ. 110 (στο μεταξύ.... στιγμές)
- Γιώργος Βαφόπουλος, *Σελίδες Αυτοβιογραφίας*, τ. Β' Η ανάσταση σ. 231 (είσοδος ΕΛΑΣ)
- Στέλιος Γεωργιάδης, *Θεσσαλονίκη η ανυπότακτη πόλη*, σσ. 290-291 (απελευθέρωση)
- Φραγκίσκος Σομμαρίπας, *Η λάμψη του γκριζου*, σσ. 352-353 (απελευθέρωση)

Δ. Μαρτυρίες

- Γιώργος Καφταντζής (2008). Το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης στον καιρό της Κατοχής. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Τηλεγράφημα του Ν. Βαφειάδη
- Δύο ΕΠΟΝίτισσες με τηλεβόα
- Κώστας Τομανάς (1996). *Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1921-1944*. Νησίδες, Σκόπελος, σ. 254
- Ρούλα Παπαδημητρίου (2003). *Στον ίσκιο του Λευκού Πύργου*. Αθήνα: Εξάντας, σ. 553.
- Ρούλα Παπαδημητρίου (2003). *Στον ίσκιο του Λευκού Πύργου*. Αθήνα: Εξάντας, σ. 556.
- 1941-1944, *Η Γερμανική Κατοχή στη Θεσσαλονίκη και η απελευθέρωση της πόλης*. 2008, της Πανελλήνιας Οργάνωσης Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης (ΠΟΑΕΑ) Θεσσαλονίκης

A. Η ΠΕΙΝΑ

Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Θεσσαλονίκη ου μ' εθέσπισεν*, σ. 61, Θεσσαλονίκη: Ιανός.

Το χειμώνα του 1942 η κατάσταση έφτασε στο απροχώρητο για όλους. Μ' αυτές τις συνθήκες, τον Φλεβάρη του 42, και σε πλήρη εξαθλίωση, μάνα και γιος, αποφασίζουμε και μεις να πέσουμε κάτω και να πεθάνουμε. Σας φαίνεται παράξενο, αλλά δεν είναι υπερβολή. Αν το παίρναμε απόφαση να πλαγιάσουμε ένα βράδυ στο παχύ χιόνι των τριάντα πόντων στο χωματένιο πεζοδρόμιο της λεωφόρου Αθηνών (έτσι λεγόταν τότε η σημερινή οδός Παπαναστασίου), το πρωί θα μας έβρισκαν σίγουρα κοκαλωμένους. Άλλωστε αυτή ήταν και η τακτική που ακολουθούσαν εκατοντάδες άνθρωποι κάθε μέρα, οι οποίοι αποφάσιζαν να πεθάνουν: έπεφταν σε μια γωνιά ή σε ένα πεζοδρόμιο, και το πρωί περνούσε το κάρο της δημαρχίας και τους μάζευε ξυλιασμένους. Ένα απόγευμα, λοιπόν, καθώς επιστρέφαμε από τον γνωστό εβραϊκό συνοικισμό 151, όπου σήμερα είναι η πλατεία Εβραίων Μαρτύρων, λέει η μάνα μου: «Ως εδώ ήταν οι μέρες μας». Πέφτουμε λοιπόν στα χιόνια και περιμένουμε να πεθάνουμε. (...)

Εκεί λοιπόν που πέσαμε εξαντλημένοι στο πεζοδρόμιο με τα χιόνια, ξαφνικά εμφανίζεται η Καλλιοπίτσα(...) «Καλέ, Κυρα-Φανή, καλέ, τι κάνετε εδώ, είστε με τα καλά σας;». (...) Η μητέρα μου αντιδρούσε και δεν ήθελε να σηκωθούμε. Οπότε αυτές οι δύο μας σηκώνουν στο πι και φι και μας βάζουν να καθίσουμε επάνω στο χιόνι.

Τότε οι Γερμανοί δεν είχαν πάρει ακόμη τους Εβραίους. Οι δε Εβραίοι συνήθως πουλούσαν διάφορα πράγματα στο δρόμο, μεταξύ των οποίων και κανναβούρι ψημένο. Με ένα μικρό φλιτζανάκι του καφέ, σου έδιναν σ' ένα χαρτί κανναβούρι ψημένο, που, όπως ξέρετε έχει λάδι μέσα, είναι και νόστιμο και δυναμωτικό. Περνάει λοιπόν ένα φουκαράδικο Εβραϊάκι έχοντας λίγο κανναβούρι για πούλημα, του δίνουν λίγα λεφτά η Καλλιοπίτσα και η άλλη, παίρνουν ένα φλιτζανάκι κανναβούρι κι αρχίζουν να μας ταΐζουν.

Όμως πώς θα πηγαίναμε μέχρι τον Αη-Θανάση; Δεν υπήρχε συγκοινωνία, και τα λίγα γκαζοζέν που υπήρχαν δεν έκαναν αυτό το δρομολόγιο. Τα γκαζοζέν ήταν κυρίως στην Εγνατία. Ξαφνικά, για καλή μας τύχη, εμφανίζεται ένα κάρο με άλογο. Το είχε ένας χωριάτης από την Καμπτοίδα. Τον σταματάει λοιπόν η Καλλιοπίτσα και του λέει: «Καλέ, μπάρμπα, πόσα θέλεις να πάρουμε αυτούς τους ανθρώπους και να τους πάμε μέχρι τον Αη-Θανάση;» Αυτός μας είδε λίγο ψυχρά και ζήτησε ένα ποσό που η Καλλιοπίτσα το βρήκε λογικό. Μας αρπάζουν λοιπόν και μας ξαπλώνουν πάνω στο κάρο, ανεβαίνουν κι αυτές, κάθονται δίπλα μας και μπροστά ο αμαξάς με το καμτσίκι, πίσω εμείς οι τέσσερις, και ξεκινάμε. (...) Εκεί που πηγαίναμε, γυρίζει ξαφνικά ο αμαξάς και λέει στην Καλλιοπίτσα: «Μετάνιωσα». Η Καλλιοπίτσα τρόμαξε. «Έχει γούστο να μας κατεβάσει τώρα, κι άντε να βρεις άλλο κάρο», σκέφτηκε. «Μετάνιωσα», λέει ο αμαξάς, «που σας ζήτησα λεφτά, δε θέλω τίποτα. Θα σας πάω τζάμπα». Πρωτοφανές, είχε συγκινηθεί και είχε έρθει στο φιλότιμο. Και πράγματι, μας πήγε όχι μόνο μέχρι τον Αη-Θανάση, αλλά μέχρι και το σπίτι μας που ήταν αρκετά ψηλά, κοντά στην οδό Αγίου Δημητρίου.

Ντίνος Χριστιανόπουλος, Θεσσαλονίκη ου μ' εθέσπισεν, σ. 255, Θεσσαλονίκη: Ιανός.

Πείνα τρομαχτική, οι άνθρωποι πέθαιναν κατά εκατοντάδες στους δρόμους κι έρχονταν το κάρο της δημαρχίας και τους μάζευε σαν τα σκουπίδια. Τότε κινδύνεψα να πεθάνω κι εγώ, δεν υπήρχε τίποτα, ούτε φαΐ ούτε ψωμί, κάθε τρεις μέρες τρώγαμε μια μικρή φετούλα μπομπότα κι αυτό ήταν όλο...

Περικλής Σφυριδής, Ψυχή Μπλε και Κόκκινη, σ. 76

«Απ' όλα να μαθήματα που προέβλεπε το πρόγραμμα –αν υπήρχε τέτοιο– να διδαχθούμε, ο κύριος Σαμακάς είχε ιδιαίτερη προτίμηση ή αδυναμία στην αριθμητική. Κι επειδή η εκκλησία δεν διέθετε εποπτικά μέσα διδασκαλίας, ο «κύριος» μας παρακαλούσε να φέρνουμε καθημερινά από το σπίτι μας φασόλια ή ρεβύθια ή ό,τι τέλος πάντων είχε ο καθένας, για να παραδίδει το μάθημα. Αράδιαζε, λοιπόν, τα φασόλια που μαζευόταν απάνω στο τραπέζι, συνήθως λιγοστά, γιατί τα περισσότερα παιδιά έρχονταν με άδεια χέρια, κι άρχιζε την προπαίδεια. Στο τέλος του μαθήματος έβγαζε ένα σακουλάκι από την τσέπη του κι έριχνε μέσα το συνονθύλευμα αυτό των οσπρίων, για να εξοικονομήσει τον επιούσιο του Χάρη (του γιού του) και της κόρης του. Σιγά σιγά όμως μαθεύτηκε η κομπίνα και η αριθμητική από πρώτο κατάντησε έσχατο μάθημα.»

Ντίνος Χριστιανόπουλος, Θεσσαλονίκη ου μ' εθέσπισεν, σ. 192, Θεσσαλονίκη: Ιανός.

Το 1943 ήμουν δώδεκα χρονώ. Είχα ήδη κινδυνεύσει να πεθάνω δύο φορές από πείνα, κι αν τελικά σώθηκα, αυτό το χρωστώ κυρίως στα συσσίτια των κατηχητικών. Εκεί γνωρίστηκα με ένα παιδί από το τρίτο γυμνάσιο, που το έλεγαν Σταύρο, και γίναμε φίλοι. Στο ίδιο συσσίτιο έτρωγε κι ο λίγο μεγαλύτερος φίλος μας Μίμης Μαρωνίτης (πρόκειται για τον γνωστό καθηγητή του Α.Π.Θ. Δημήτρη Μαρωνίτη), αρρώστησε όμως βαριά και δεν μπορούσε να έρχεται και να τρώει. Τότε εγώ με τον Σταύρο αποφασίσαμε να πηγαίνουμε το φαί του Μίμη κάθε μέρα στο σπίτι του. Αυτό βάσταξε πάνω από χρόνο. Ξεκινούσαμε από την πλατεία Αγίας Σοφίας και μετά την Ηροδότου, περνούσαμε τον Άγιο Νικόλαο τον Ορφανό και την πλατεία Καλλιθέας και βγαίναμε στην οδό Ιφικράτους 7, που ήταν το σπίτι του Μίμη, ένα φτωχικό τουρκόσπιτο με καφάσια.

Γιώργος Ιωάννου, Η πρωτεύουσα των Προσφύγων, σ. 46-47.

Κατοχικό Ημερολόγιο

Πέμπτη, 25 Νοεμβρίου 1943, εις το συσσίτιο έφαγα φακή νερόβραστη!...

Παρασκευή, 26 Νοεμβρίου 1943, έφαγα μπιζέλια νερόβραστα...

Σάββατο 27 Νοεμβρίου 1943, στο συσσίτιο έφαγα μακαρόνια αρκετά καλά μετά ελαίου και αναδίδοντα δυσοσμία πετρελαίου, οπωσδήποτε τα έφαγα πάντως...

Κυριακή 28 Νοεμβρίου 1943, έφαγα πατάτες (γεώμηλα) μετά ελαίου και πετρελαίου...

Τετάρτη, 1 Δεκεμβρίου, έφαγα στο συσσίτιο φακές με λάδι!..

Σάββατον, 4 Δεκεμβρίου, έφαγα φακή, σκαστή άνευ ελαίου μετά ύδατος αγνού...

B. ΘΗΡΙΩΔΙΕΣ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ-ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΙ

Γιώργος Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα*, σ. 111

«Περπατώντας αργά προς το σπίτι θυμόμουν όλους εκείνους, που είχα δει να χάνονται. Τουμπανιασμένα, μαυρισμένα, σκασμένα, σαν δέντρα με κομμίωση, από την πείνα πόδια –γάμπες και γόνατα– γαντζώματα σε τοίχους πριν από το τελικό πέσιμο στο πεζοδρόμιο, ξεγυρισμένες κλωτσιές με μαύρες καλογυλισμένες μπότες, άγρια τραβοκοπήματα, δολοφονίες μέσα στη γεμάτη κόσμο αγορά, μπλόκα το πρωί στις γειτονιές και μπλόκα το σούρουπο στα σταυροδρόμια, πάνω στο σχόλασμα συμπλοκές και ξαφνικές χειροβομβίδες. Και αίματα πολλά αίματα το πρωί στο πεζοδρόμιο. «Εδώ!», «να, εδώ!», έλεγα συνεχώς μέσα μου...

... Πού είναι οι τόσοι εκτελεσμένοι μας, τα ονόματά τους, τα σημειώματά τους, οι τελευταίες τους στιγμές;... Δεν ξέρουμε σχεδόν τίποτε για το στρατόπεδο Παύλου Μελά, το Γεντί- Κουλέ, που θα έπρεπε να γίνει μουσείο φρίκης, τις εκτελέσεις στο Κόκκινο Σπίτι, τις εκτελέσεις στο Χατζή-Μπαχτσέ, το κάψιμο του Χορτιάτη... Ποιος θα τα καταγράψει αυτά και τότε επιτέλους θα το κάνει; ...».

Περικλής Σφυρίδης *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, σσ. 14-16

Περασμένα μεσάνυχτα, το σκοτάδι πυκνό και απόλυτο, να το κόψεις φέτες με μαχαίρι. Ξαφνικά μουγκρίζουν μηχανές, γεμίζει φωνές η γειτονιά, φώτα διαπερνούν τις γρίλιες των κλειστών παντζουριών. Πετιέται ο πατέρας μου με τις μπαλωμένες πιτζάμες του, η μάνα αλαφιασμένη δίπλα του ψάχνει για τη ρόμπα της, ο θείος Ηρακλής ανοίγει γρήγορα την πόρτα της κουζίνας και με δυο δρασκελιές σαλτάρει στο τοιγάκι της μικρής μας αυλής με τις καΐσιές και χάνεται στην αλάνα του διπλανού ξυλουργείου. Σαν φάντασμα μου φάνηκε μ' εκείνα τα μακριά του άσπρα σώβρακα. Σε λίγο ακούγονται δυνατά απανωτά χτυπήματα στην πόρτα, «Μπλόκο», λέει ο πατέρας μου, «Ψυχραιμία» και «Βάλε τον μικρό στο κρεβάτι του αδελφού σου». Ο πατέρας ανοίγει την πόρτα και ορμούν πρώτα δύο Γερμανοί με τα όπλα, χώνονται στα δωμάτια, εγώ κάνω πως κοιμάμαι σκεπασμένος με την κουβέρτα μέχρι τα' αυτιά, τους βλέπω ή μάλλον τους νιώθω να μαλακώνουν, ίσως να έχουν κι αυτοί παιδιά στη μακρινή πατρίδα τους, φεύγουν τραβώντας σιγανά το πόμολο. Πετιέμαι και βάζω το μάτι μου στην κλειδαρότρυπα, ο πατέρας μου μιλάει μ' έναν τύπο με ρεπούμπλικα, ενώ πίσω τους διακρίνω τον Γερμανό αξιωματικό. «Τι τρέχει;» ακούω τον πατέρα μου να ρωτάει κάνοντας τον χαζό, κι ο διερμηνέας τον ανακρίνει για τον Μιχάλη Γαλανό, το γείτονα, που όλοι γνωρίζαμε ότι ήταν οργανωμένος στην ΕΠΟΝ κι έγραφε τα βράδια συνθήματα στους τοίχους. «Γιατί τι έκανε;» συνεχίζει το θέατρο ο πατέρας, κάτι «νιχτες» λένε οι Γερμανοί στρατιώτες που έψαξαν το σπίτι, κι ο Γερμανός αξιωματικός φαινόταν να βαριέται και βγαίνει έξω ν' ανάψει τσιγάρο. Ο διερμηνέας νιώθει αμήχανα, σηκώνει τους ώμους του, «Τη δουλειά μου κάνω» μουρμουρίζει, κι ύστερα «αν τον πάρει το μάτι σου ειδοποίησε το Τμήμα, μη βρεις κι εσύ τον μελέα σου» λέει του πατέρα μου. Φεύγουν, αλλά ακούγονται φωνές από το διπλανό σπίτι. Στήνουμε αυτό, χτυπούν τον πατέρα του Μιχάλη τον κυρ Ορέστη, φαρμακοποιό, ηλικιωμένο άνθρωπο, που διαμαρτυρόταν πάντα πως πάσχει απ' την καρδιά του. Ίσως να είχε πέσει πάλι λιπόθυμος- το συνήθιζε ακόμα και με ασήμαντες αφορμές ή στενοχώριες- γιατί η γυναίκα του η Ευγενία, είκοσι και πλέον χρόνια νεότερή του (δεύτερος γάμος, ήταν δούλα της πρώτης του γυναίκας, μιας αριστοκράτισσας Σμυρνιας, όπως λέγανε), νταρντάνα και αγράμματη, άρχισε ξαφνικά

να τσιρίζει δυνατά, ενώ ακουγόταν και το κλάμα του Αλέκου, του μικρότερου γιού της, που σ' ανάλογες περιπτώσεις κρεμόταν πάντα απ' τα φουστάνια της. «Μήνες χάθηκε, εξαφανίστηκε το καταραμένο» ακούγαμε την Ευγενία να βρίζει, να καταριέται το ίδιο το παιδί της κι ας ήταν ο Μιχάλης, σαν το θείο Ηρακλή, κρυμμένος κάτω από τους σωρούς τα ροκανίδια του διπλανού ξυλάδικου, που ήταν επιταγμένο από τους Γερμανούς και γι' αυτό δεν έφαχναν εκεί. Κάποτε οι φωνές σταμάτησαν, τα σπίτια στη γειτονιά είχαν σχεδόν όλα ερευνηθεί, κάποιους πήραν μαζί τους, φώναζαν καθώς τους έσπρωχναν ν' ανεβούν στα καμιόνια. Οι μηχανές βρυχήθηκαν πάλι, μια φάλαγγα σχηματίστηκε, που την κατάπιε η νύχτα.

«Πήγαινε να ειδοποιήσεις το θείο σου», μου είπε η μητέρα και βγήκα στην αυλή κι έμπλεξα κατάλληλα τις χούφτες μου να προσποιηθώ την κουκουβάγια φυσώντας με το στόμα, και ξανά πάλι, αφού ο θείος, παρόλο που άκουγε το σύνθημα, δεν εμφανιζόταν- τέτοιος ο φόβος του. Κάποτε το πήρε απόφαση και γλίστρησε μέσα στο σπίτι, στη σάλα, ξυλάνθρωπος θαρρείς από τα ροκανίδια που είχαν κολλήσει πάνω του. «Με προσοχή, Ηρακλή, τινάξου» τον ορμήγεψε η μάνα μου, κι ύστερα, γυρίζοντας σ' εμένα, «Πάρε το σκουπάκι και μάζεψέ τα να τα ρίξουμε στη σόμπα». Ο πατέρας έβγαλε από το ντουλάπι ένα παλιό μισοάδειο μπουκάλι κονιάκ- το φάρμακό του- και γέμισε δυο ποτηράκια. Κατέβασε μονοκοπανιά το ένα λέγοντας «πάει κι αυτό» και έβαλε το άλλο στη χούφτα του Ηρακλή, που εξακολουθούσε να τρέμει. «Δεν ήταν για σένα», του είπε, «τον Γαλανό γύρευαν».

Γιώργος Βαφόπουλος, Σελίδες αυτοβιογραφίας, τ.2, η Ανάσταση, σσ. 228-229

(Το κάψιμο του Χορτιάτη)

Στις αρχές του Σεπτεμβρίου, μια αποτρόπαια είδηση συντάραξε τη Θεσσαλονίκη. Ο Χορτιάτης, το κοντινό μας χωριό, που απλώνεται στις πλαγιές του ομώνυμου βουνού, είχε παραδοθεί από τους Γερμανούς στις φλόγες με όλους τους κατοίκους του...

Κι ήρθανε οι έξαλλες ορδές των Γερμανών και ζώσανε το χωριό και κλείσανε τους κατοίκους του μέσα στην εκκλησιά και μέσα στα σπίτια. Και βάλανε φωτιά και άφησαν τις φλόγες να υψωθούν, για να πνίξουν άνδρες, γυναίκες και παιδιά, σε μια φριχτή μάζα από σπαραγμό και καμένες σάρκες. Έξω από τη φλεγόμενη τούτη κόλαση στεκόταν αγριοι οι Γερμανοί και πυροβολούσαν όσους, στην απόγνωσή τους, δοκίμαζαν μια έξοδο σωτηρίας. Και τους ξανάριχναν μέσα στη φωτιά. Όσπου οι σπαραγμοί καταλάγιασαν, οι φλόγες χαμήλωσαν κ' η σιωπή του θανάτου κατακάθισε κι αυτή πάνω στα ερείπια του καμένου χωριού.»

Περικλής Σφυριδής, *Ψυχή Μπλε και Κόκκινη*, σσ. 55-58

(Βομβαρδισμοί-καταφύγια)

Όπως κάθε χρόνο, έτσι κι εκείνη την παραμονή Χριστουγέννων η οικογένεια, στην ευρύτερή της σύνθεση, μαζεύτηκε στο προσφυγικό του Τόπαλι, κάτι που ήταν επιθυμία της γιαγιάς, η οποία σαν κλώσα μάζευε τα κλωσοπούλια της, τις άγιες, όπως έλεγε, μέρες. Κι ήταν τυχερή, γιατί κανένα από τα παιδιά της δε βρισκόταν στο μέτωπο. Ο Πασχάλης μεγάλος, ο Πλάτων, που του έλειπε ο δείκτης του δεξιού χεριού, βοηθητικός, σε μια μονάδα εφοδιασμού στο λιμάνι, ο Ηρακλής με τον πατέρα μου επιστρατευμένοι τηλεγραφητές στη Θεσσαλονίκη. Μόνο που τη χαρά της μέρας εκείνης την αμαύρωσε ένας μεσημεριάτικος βάρβαρος βομβαρδισμός από ιταλικά αεροπλάνα, που, σκορπώντας το θάνατο μαζί με τα πολυάριθμα παιχνίδια στο κέντρο της αγοράς, ήθελαν να κάμψουν το ηθικό του κοσμάκη, ο οποίος ετοιμαζόταν να γιορτάσει τη γέννηση του θείου βρέφους μαζί με τις νίκες των φαντάρων μας στην Αλβανία. Από βομβαρδισμούς βέβαια είχαμε συνηθίσει, αλλά για πρώτη φορά η μάνα μου κι εγώ βρεθήκαμε τόσο κοντά στις βόμβες. Στου Χαριλάου, με το που χτυπούσαν οι σειρήνες, τρέχαμε σ' ένα παρακείμενο της γειτονιάς καταφύγιο, κάποιο όρυγμα βαθύ δύο περίπου μέτρα και σκεπασμένο με χώμα. Χωρούσε τρεις ή τέσσερις οικογένειες, όσες περίπου ήμασταν στο άκρο εκείνο του συνοικισμού που συνόρευε με το ρέμα, που τον καιρό εκείνο αλλά και αργότερα στέγαζε το λαθρόβιο έρωτα όλης της περιοχής και που τους τελευταίους μήνες της Κατοχής, λίγο πριν φύγουν οι Γερμανοί κι αμέσως μετά, γέμιζε πτώματα τα βράδια. Στο καταφύγιο αυτό χώνονταν βαθιά πρώτα τα γυναικόπαιδα και μαζί τους ο κυρ Ορέστης ο γείτονάς μας ο φαρμακοποιός, που έτρεμε απ' το φόβο του κι όλο σταυροκοπιόταν ή λιποθυμούσε κάθε φορά που κάποια οβίδα σφύριζε πάνω απ' τα κεφάλια μας πριν εκραγεί, κάτι σπάνιο, αφού ο στόχος των Ιταλών παρέμενε το λιμάνι, ο σιδηροδρομικός σταθμός και το κέντρο της πόλης, χωρίς να λείπουν βέβαια και οι αδέσποτες βόμβες που οι Ιταλοί αεροπόροι έριχναν όπου και να ήταν, ιδίως αν τύχαινε να εμπλακούν σε αερομαχίες με τίποτα δικά μας καταδιωκτικά. Την ίδια στιγμή, ο γιός του ο Μιχάλης και κάποιοι φίλοι του, αντράκια τότε που έβραζε το αίμα τους, δε δέχονταν να μπουν στο καταφύγιο, παρά στέκονταν όρθιοι στην είσοδο του ορύγματος για να παρακολουθούν το βομβαρδισμό και κυρίως τα κατορθώματα ενός πυροβολητή από τη Βάρνα –έλεγαν πως ήταν γύφτος– που είχε γίνει ο τρόμος των Ιταλών με την ευστοχία του. Κάθε φορά που κατέρριπτε ένα ιταλικό αεροπλάνο, ακουγόταν μια κραυγή θριάμβου έξω από το καταφύγιο, κι ήταν τότε οι μοναδικές στιγμές που σταματούσε το τρέμουλο των χεριών του κυρ Ορέστη, που δεν έπαυε όμως, τότε εκείνος και τότε η γυναίκα του η Ευγενία, να φωνάζουν στο γιό τους: «Μπες μέσα, μπρε, γιατί θα φας καμιά ώρα το κεφάλι σου».

Με το που χτύπησαν οι σειρήνες το μεσημέρι εκείνο, τα χάσαμε η μάνα μου κι εγώ, που βρεθήκαμε στη Βενιζέλου, καρδιά της αγοράς και της πόλης, ν' αγοράζουμε φτηνά δωράκια για το έθιμο – καλό μόνο ένα μάλλινο σάλι για τη γιαγιά. Ο κόσμος άρχισε να τρέχει για να κρυφτεί, «Τα γυναικόπαιδα στο καταφύγιο της Εμπορικής Ένωσης», ακούσαμε κάποιους να φωνάζουν, ήταν οι ηλικιωμένοι της αεράμυνας. Δημιουργήθηκε ένα ανθρώπινο ρεύμα, ή μάλλον κύμα, που μας παρέσυρε προς το κατάστημα, το μέγαρο στη συμβολή των οδών Ερμού και Βενιζέλου, σ' ένα μαγαζί νεωτερισμών –πουλούσε κυρίως υφάσματα– απ' όπου, θυμάμαι, αγόραζε κι ο πατέρας μου με δόσεις. Μας έσπρωχναν από πίσω κι εμείς πιέζαμε τους μπροστινούς, στην είσοδο γινόταν μεγάλο στρίμωγμα, παραλίγο να μου κοπεί η αναπνοή, ίσως από τον πολύ κό-

σμο που μου στερούσε τον αέρα ή και από φόβο μη χάσω τη μάνα μου που με κρατούσε σφιχτά το χέρι. Μας οδήγησαν στο υπόγειο, ήταν μεγάλο και μου φάνηκε άνετο μετά το συνωστισμό της πόρτας, καθίσαμε πάνω σε κάτι σακιά με άμμο, ο ένας δίπλα στον άλλο, η μάνα μου πλάτη με μια χοντρή κυρία, εγώ είχα κουρνιάσει στην αγκαλιά της, εκείνη έπιασε αμέσως κουβέντα με τη χοντρή για να διώξει την αγωνία. Το καταφύγιο είχε φώτα, βλέπαμε τους ανθρώπους της αεράμυνας με τα περιβραχιόνια που κυκλοφορούσαν ανάμεσά μας δίνοντας κουράγιο και οδηγίες, όταν άρχισαν να σκάνε οι οβίδες και η γη να τρέμει λες κι ήταν πρόσκαιροι σεισμοί, που επαναλαμβάνονταν όμως ανελέητοι. Όλοι σχεδόν σταυροκοπιούνταν, κάτι μωρά έκλαιγαν, κάποιιοι σε μιαν άκρη τραγουδούσαν τον εθνικό ύμνο, μέχρι που ακούστηκε εκείνος ο εκκωφαντικός κρότος, θαρρείς βροντή που έσκασε μέσα στο υπόγειο, κι αμέσως κόπηκε το ηλεκτρικό και βυθίστηκαν τα πάντα στο σκοτάδι. Η μάνα μ' άρπαξε, μ' έσφιξε στην αγκαλιά της. «μη φοβάσαι» μου έλεγε, ενώ την ένιωθα να τρέμει, να παγώνει. «Δείτε αν ανοίγει η πόρτα», φώναξε κάποιος, «μη μας πλάκωσαν τα μπάζα και σκάσουμε σαν ποντίκια». Ορισμένοι της αεράμυνας είχαν φακούς και τους άναψαν, προσπάθησαν ν' ανοίξουν την πόρτα, αλλά είχε φρακάρει απ' έξω, και τότε ήταν που όλοι παγώσαμε κι έπεσε μια βουβανιμάρα καθολική, λίγο πριν ξεσπάσουν φωνές και υστερίες. Με το που ήχησαν πάλι οι σειρήνες για τη λήξη του συναγερμού, ακούσαμε κασμάδες έξω απ' την πόρτα κι ύστερα από λίγο, που εμένα όμως μου φάνηκε χρόνος ατέλειωτος, έπεσε η πόρτα και γέμισε το υπόγειο με ζωογόνο κρύο αέρα. Μας έβαλαν στη σειρά, «Πειθαρχία» και «σιγά-σιγά» φώναζαν αυτοί της αεράμυνας, με τάξη βγήκαμε κι εμείς έξω, τα μάτια μου σκοτεινίασαν από το δυνατό φως, τον ήλιο, κι όταν συνήθισα να βλέπω, είδα τον δρόμο στρωμένο με παιχνίδια.

**Γιώργος Ιωάννου, *Η πρωτεύουσα των Προσφύγων*, σσ. 184-85
(Κατοχικό Ημερολόγιο-βομβαρδισμός Άγγλων)**

Δευτέρα 6 Δεκεμβρίου 1943. Ο καιρός είναι καλός. Έφαγα μπιζέλια νερόβραστα. Χθες το βράδυ, ενώ η ωχρά σελήνη φώτιζε τα πάντα και ήταν πραγματικά μαγευτική η βραδιά αντήχησαν αι τρομεραί σειρήνες. Εγώ δεν εσηκώθηκα ποσώς. Σχεδόν μαζί με τας σειρήνας ήρχισαν να πλπτουν βροχηδόν αντιαεροπορικά παντός διαμετρήματος, ως και πολυβόλα, διότι τα αεροπλάνα ήσαν πολύ χαμηλά. Αλλά μετ' ολίγον έλαμψεν ο τόπος και τρομεροί κρότοι σαν εκρήξεις βομβών ηκούοντο επί ένα τέταρτον. Εμείς και όλος ο κόσμος βέβαια ετρομοκρατηθήκαμεν. Τα παράθυρα έτριζον απειλητικώς, αι θύραι ήνοιγον μόναι των και ολόκληρο το οικοδόμημα εσειέτο εκ θεμελιών... Περί ώραν 11-12 ηκούσθησαν και πάλιν αι σειρήνες, τίποτα όμως περισσότερο. Την πρωίαν έμαθα ότι βομβάρδισαν την Νεάπολη, Συκιές, Βάρνα. Άπαντες συνοικισμοί. Περί τους πεντακοσίους ανέρχονται οι νεκροί. Το απόγευμα ελεσκέφθη την πληγείσαν περιοχήν της Βάρνας. Οι φονιάδες γκρέμισαν τις παράγκες και σκότωσαν τον κόσμο στα κρεβάτια τους. Σχεδόν τα θύματα τα είχαν μαζέψει. Εγώ είδα δυο νεκρούς σκεπασμένους με ένα σεντόνι. Τα ερείπια μαρτυρούν περί της αναισχύντου ατιμίας που διεπράχθη από τους «φίλους» μας.

Στέργιος Βαλιούλης, *Πολίτης Β' κατηγορίας*, σ. 157

«Μήτε καλύτερο μήτε χειρότερο είναι το φέροσμο των Γερμανών στον πληθυσμό της Θεσσαλονίκης απ' ό,τι στη λοιπή κατεχόμενη Ευρώπη. Χαμογελούσαν σ' αυτούς που τους φέρνονταν φιλικά, τουφέκιζαν, έβγαζαν δόντια και νύχια κι έκλειναν σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως αυτούς που τους πολεμούσαν. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση, δεν εξυπηρετούσαν παρά το συμφέρο τους. Και το συμφέρο τους ήταν αντίθετο με των υπόδουλων λαών».

Περικλής Σφυριδής, Ψυχή μπλε και κόκκινη, σσ. 106-108

Απομεσήμερο και στο δεύτερο βαγόνι του τραμ είναι σπιβαγμένοι πολλοί, κυρίως υπάλληλοι που έχουν σχολάσει από τις υπηρεσίες και άλλοι από τα μαγαζιά. Το πρώτο βαγόνι ταξιδεύει άδειο σχεδόν, γιατί προορίζεται μόνον για Γερμανούς ή τίποτε αξιωματούχους των Ταγμάτων Ασφαλείας, τους στενούς δηλαδή συνεργάτες τους. Ένας από αυτούς, ο διαβόητος Πούλος, φόβος και τρόμος του κοσμάκη επί Κατοχής, άλλοτε κυκλοφορούσε με γερμανική στολή και μοστραριζόταν στο μπροστινό βαγόνι και άλλοτε έβαζε πολιτικά και ανακατευόταν με το πλήθος στο δεύτερο όχημα, για να τσακώσει κουβέντες ή τους ίδιους τους επιβάτες, ανάλογα με τη διάθεση ή τις υπόνοιες που του προκαλούσαν τα λεγόμενά τους. Εκείνο το απομεσήμερο ο πατέρας επέστρεφε σπίτι από το τηλεγραφείο και στο τραμ αντάμωσε ένα φίλο ή γνωστό του, που τον ρώτησε για τίποτα νεότερο από τον πόλεμο, μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας και την προέλαση των Συμμάχων προς τη Ρώμη, γεγονότα που λίγο πολύ ήταν πλέον γνωστά από τις εκπομπές του BBC και τα παράνομα ραδιόφωνα αλλά και από συναδέλφους του πατέρα μου που τα μάθαιναν στη ζούλα από τα σήματα ή τα τηλεγραφήματα που περνούσαν από τα χέρια τους. «Όπου νάναι θα αναγκαστούν να ξεκουμπιστούν από δω» του είπε ο πατέρας, «γι' αυτό και τα δικά μας καθάρματα έχουν λυσσάξει. Χτες ο Πούλος σκότωσε τρεις σαν σκυλιά μέσα στο δρόμο». Και τότε είδε το φίλο του να κιτρινίζει, να κατεβάζει το κεφάλι του σαν να μην άκουσε ή να μην ήθελε να ακούσει. «Τι συμβαίνει;» το ρώτησε τον ρώτησε ο πατέρας κι εκείνος με μισόλογα, «Είναι πίσω σου», του είπε, «ο Πούλος». Τα έχασε κι ο πατέρας, για λίγο όμως, κι αδιάφορος τάχα γύρισε το βλέμμα, για να δει έναν εύσωμο τύπο με μουστάκι, που τον κοίταζε περιπαικτικά με ένα απειλητικό μειδίαμα στα χείλη. Το τραμ μόλις είχε ξεκινήσει από τη στάση της Ανάληψης κι ο πατέρας, σα να καταλήφθηκε από πανικό, άρχισε να σπρώχνει δεξιά και αριστερά τους επιβάτες που ήταν πολλοί, αρκετοί ενοχλήθηκαν, ενώ άλλοι παραμέρισαν έντρομοι καθώς διαπίστωσαν ότι τον κυνηγούσε ο Πούλος, σπρώχνοντας κι αυτός, που ήταν γνωστός από τις τσάρκες του στην πόλη αλλά κι από τις εφημερίδες, και ορισμένοι ίσως τον αναγνώρισαν. Ο πατέρας έφθασε στην πίσω πόρτα, πήδηξε εν κινήσει και έπεσε στο έδαφος χτυπώντας τα γόνατά του, αλλά πετάχτηκε όρθιος πάλι και άρχισε να τρέχει ανεβαίνοντας το δρόμο της Ανάληψης, κι ούτε που καταλάβαινε ούτε που αισθανόταν τον πόνο στα πόδια, στα γόνατα, παρά μονάχα σκεφτόταν τι θα έκανε αν τον έφτανε ο Πούλος, και το μοναδικό όπλο που είχε στη τσέπη του ήταν το μακρύ σιδερένιο κλειδί της εξώπορτας του κήπου μας, που το φούχτωσε για να αμυνθεί, να χτυπήσει, αν προλάβαινε βέβαια, αφού ο Πούλος, όπως υπολόγιζε, θα είχε ήδη βγάλει το πιστόλι του για να τον καθαρίσει. Εκείνος όμως δίστασε να κατεβεί από το τραμ εν κινήσει, μόνο άρχισε να τραβάει δαιμονισμένα το κορδόνι του εισπράκτορα, που χτυπώντας το καμπανάκι ειδοποιούσε τον οδηγό να σταματήσει, ο οποίος πάλι δεν κατάλαβε αμέσως τι γινόταν και φρενάρισε πιο κάτω, δίνοντας την ευκαιρία στον πατέρα μου να φτάσει τρέχοντας στο σχολείο μου, τον «Κοραή». Ήταν αργά κι εμείς τα παιδιά, οι μαθητές, είχαμε σχολάσει, στο κτίριο βρισκόταν μόνο μια ηλικιωμένη καθαρίστρια, που εξαφανισμένη σκούπιζε τις αίθουσες κι ούτε άκουσε ή κατάλαβε την άφιξη του πατέρα, ο οποίος ήξερε τα κατατόπια και κυρίως μια αποθηκούλα απόκρυφη, που δε φαινόταν από την είσοδο ή τον κήπο, κολλητή με το μαντρότοιχο που χώριζε το σχολείο μας από το τρελάδικο, την κλινική «Βαγιανού». Εκεί μέσα στοιβάσαμε ξύλα για τις σόμπες το χειμώνα, που τα πληρώναμε ή τα κουβαλούσαμε οι μαθητές κι είχε

κουβαλήσει κι ο πατέρας ένα φόρτωμα με την έναρξη του σχολικού έτους κι έτσι γνώριζε την ύπαρξη της αποθήκης που του χρησίμευσε την στιγμή εκείνη σαν καταφύγιο. Μπήκε και τράβηξε την πόρτα, κλειδώθηκε από μέσα και περιμένε με κομμένη ανάσα και πόδια. Αμέσως άκουσε, ή νόμισε πως άκουσε, τρεχάλα και ποδοβολητό στο δρόμο, αλλά τίποτε περισσότερο, ούτε φωνές ούτε φασαρία. Πέρασε ώρα ή ώρες και παρόλο που επικρατούσε ησυχία απόλυτη και σκοτάδι μέσα στην αποθήκη, ο πατέρας δεν τολμούσε να εγκαταλείψει το κρυσφήγετό του, γιατί φοβόταν μην του την είχε στήσει καρτέρι ή ενέδρα ο Πούλος και τον μάγκωνε. Από την άλλη πάλι σκεφτόταν μήπως ο διώκτης του είχε πάει να κουβαλήσει τους δικούς του, οπότε θα άρχιζαν να ψάχνουν στα γύρω σπίτια και στην περιοχή και υπήρχε κίνδυνος να τον βρουν κουρνιασμένο μέσα στην αποθήκη. Κάποτε τ' αποφάσισε να φύγει, άνοιξε σιγά-σιγά την πόρτα, έκανε το σταυρό του και σαν κλέφτης, σα σκιά σκυφτός, βγήκε από τον κήπο του σχολείου και χώθηκε, χάθηκε στα στενά δρομάκια δίπλα και πίσω από το Νοσοκομείο Αφροδισίων Νόσων»

Γιώργος Βαφόπουλος, Σελίδες Αυτοβιογραφίας, τ.2, σσ. 230-31

«Κι οι δοκιμασίες της πόλης συνεχίστηκαν. Τώρα οι Γερμανοί υπονόμευαν την παραλιακή λεωφόρο, σκάβανε λαγούμια και τα γεμίζανε με εκρηκτικές ύλες, βάζανε στις προβλήτες του λιμανιού δυναμίτιδα, ετοιμαζόντανε να τινάξουν στον αέρα τις σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις, τις γέφυρες του Γαλλικού και του Αξιού, τα μεγάλα αεροδρόμια του Σέδες και της Μίκρας. Η απόγνωση κι προσδοκία της λευτεριάς είχαν ταυτιστεί στο πρόσωπο του κόσμου που περιμένε από στιγμή σε στιγμή τις φοβερές ανατινάξεις, που παρακολουθούσε με τρόμο πίσω από τις γρίλλιες των παραθύρων την αποχώρηση του Γερμανικού στρατού και κρατούσε βαθειά την αναπνοή του, μήπως δώσει κάποιαν αφορμή κι αδειάσουν τα πολυβόλα του πάνω στο κορμί τούτης της ταλαίπωρης πόλης. Η αγωνία του κόσμου είχε κορυφωθεί, όταν άρχισαν να ακούγονται οι μακρινές εκρήξεις, όταν τινάζονταν οι αποβάθρες του λιμανιού. Ευτυχώς τα λαγούμια των δρόμων δεν είχαν εκραγεί. Η παραλιακή λεωφόρος είχε σωθεί.»

Νίκος Μπακόλας, *Η Μεγάλη Πλατεία*, σσ. 372-73

«Ξεψυχούσε πια το καλοκαίρι, έφτανε στα τέλη ο Οκτώβριος κι όλα μαρτυρούσαν πως θα φεύγανε οι Γερμανοί, στις ακριανές τις συνοικίες επικράτησαν οι επονίτες, το εφεδρικό ΕΛΑΣ –κι όπως λέγαν– γίνονταν οι σκοτωμοί συνέχεια. Τώρα όλοι οι τοίχοι είχαν γεμίσει με συνθήματα, με τα μπλε τα γράμματα μεγάλα και πιο ψύχραιμα γραμμένα, δεν νοιάζονταν πια οι Γερμανοί κι ούτε πάσχιζαν, και λουφάζανε οι ταγματασφαλίτες, έπρεπε να σώσουν τα κεφάλια τους, όπου έπεφταν κάθε μέρα λίγα-λίγα. Κι έλεγε ο Δημήτρης, «είχαμε έναν Μπρίκα στο σχολείο που τον κάναν ήρωα», ότι βάστηξε τρεις ώρες σε ένα σπίτι, κάτω από την Τούμπα, μέσα στους μπαξέδες, κι έστησε το τουφεκίδι με τους δαγγουλαίους – «και πώς γλύτωσε;» τον ρώτησε η Αλκμήνη, «είν' ένα μυστήριο» απάντησε ο αδερφός της, «όμως χάθηκε, ούτε πτώμα βρήκαν ούτε και τον πιάσανε...»

Γιώργος Ιωάννου, *Η πρωτεύουσα των Προσφύγων, πεζογραφήματα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1987

Εν ταις ημέραις εκείναις...

Θα προσπαθήσω ώστε η κατάθεσή μου αυτή για το διωγμό και την εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης επί γερμανικής κατοχής να είναι ξερή –ξερή και στεγνή– χωρίς ιστορικές και φιλολογικές επεκτάσεις ή αμφίβολα ακούσματα. Και όλα αυτά από σεβασμό προς το φριχτό μαρτύριό τους, που μόνο το πένθος και την άκρα σοβαρότητα εμπνέει.

...Από το 1941 κατοικούσαμε στο ψηλότερο πάτωμα ενός σπιτιού της οδού Ιουστινιανού ... Εμείς κατοικούσαμε στο τμήμα της Ιουστινιανού, που ορίζεται καθέτως από τη Χαλκέων και τη Βενιζέλου. Η περιοχή, όπως διαβάζω στα βιβλία, ονομαζόταν «Παλαιά Οβριακή», πράγμα που πιθανώς σημαίνει ότι εκεί κατοικούσαν παλαιοί Εβραίοι, αρχαίοι, ή βρισκόταν εκεί η παλαιότερη συνοικία των Εβραίων.

Και το 1941 κατοικούσαν στην «Παλιά Οβριακή» πολλοί Εβραίοι, που αποτελούσαν τουλάχιστο το ένα τρίτο των κατοίκων της γειτονιάς. Δεν φαίνονταν φτωχοί, μα ούτε και πλούσιοι.

...Στο δικό μας σπίτι, Ιουστινιανού 8, κατοικούσαν δύο οικογένειες Εβραίων στο δεύτερο πάτωμα, που το κρατούσαν από κοινού. ...Ήταν δύο ζευγάρια και είχαν τρία παιδιά.

... Κάτω από το σπίτι της Ιουστινιανού υπήρχαν δύο μαγαζιά. Το ένα φούρνος και το άλλο καφεκοπτήριο. Το καφεκοπτήριο το είχε ο Εβραίος Αζούς. Το μαγαζί, που δεν πουλούσε, βέβαια, τότε καφέ αληθινό, αλλά από ρεβίθι, κριθάρι ή σιτάρι, το γύριζε ο πατέρας με τα δυο του παλικάρια. Ήταν ωραίοι άνθρωποι αυτοί, με ωραία σωματική διάπλαση και κάτι μεγάλα εκφραστικά μάτια σαν Αρμένηδες. Οι δυο νεαροί, μάλιστα, ήταν παλαιστές ή πυγμάχοι κι αυτό φαινόταν αμέσως στο φκιάσιμό τους. ... Στα άλλα σπίτια, ιδίως στην οδό Σιατίστης, κατοικούσαν πολύ περισσότεροι Εβραίοι, κι αυτό φάνηκε, όταν μετά το μάζεμά τους, τα σπίτια αυτά ερήμωσαν. Και θαρρώ πως έμειναν και χωρίς νοικοκυραίους, καθώς οι ιδιοκτήτες τους έλαβαν την άγουσα προς τα στρατόπεδα.

Το τμήμα της Ιουστινιανού από τη Χαλκέων ως τη Βενιζέλου σχηματίζει, μαζί με την κάθετο σ' αυτό οδό Σιατίστης, ένα Ταυ, που εάν φρουρήσεις τις τρεις εξόδους του –Χαλκέων, Βενιζέλου και Φιλίππου– ελέγχεις όλη τη γειτονιά. Αυτό ακριβώς έκαναν και οι Γερμανοί. Όταν ήρθε το φριχτό πλήρωμα του χρόνου, την άνοιξη του 1943, και αποφάσισαν να κινηθούν το διωγμό, που με

τόση επιμέλεια είχαν όλο αυτό το διάστημα προετοιμάσει, ένα από τα προσωρινά γκέτο που δημιούργησαν ήταν και αυτό το Ταυ των οδών Ιουστινιανού και Σιατίστης.

Είναι γνωστή, ή μάλλον αρκετά γνωστή, η διαδικασία, που τηρήθηκε για να επιτευχθεί, χωρίς ιδιαίτερη αναταραχή, το μάντρωμα τόσων χιλιάδων ανθρώπων. Ακόμα και τα εγκλήματα που γίνονται με πλήρη άνεση από πάνοπλους εις βάρος αόπλων, ακόμα κι αυτά έχουν τις δυσκολίες τους. Και άμα είσαι σχολαστικός και μανιακός με την τάξη, τότε η ακαταστασία μπορεί να σε αρρωστήσει. Έτσι κι εδώ· υπήρχαν προβλήματα για την τρομοκράτηση, προβλήματα για την περιφρόνηση, προβλήματα για τον εξευτελισμό, την απογραφή, το σημάδεμα, την καταλήστευση των περιουσιών, το μάντρωμα, τη μεταφορά στο σταθμό, την παραμονή κοντά στο σταθμό, ώσπου να ετοιμασθεί τρένο, τη μεταφορά με τα τρένα, την τελική καταλήστευση καθ' οδόν, τη διαλογή, την κάποια χρησιμοποίηση, την άμεση εξόντωση των αδύναμων, την εξόντωση τελικά όλων. Αυτά, έπρεπε να λυθούν, ήθελαν δουλειά, σχέδια. Και λύθηκαν, πράγματι, κατά ιδανικό τρόπο.

Πρώτα πρώτα, από την αρχή της κατοχής εμφανίστηκαν σε ορισμένα μαγαζιά, και μάλιστα της Τσιμισκή, κάτι τυπωμένα χαρτόνια, που έγραφαν: «Οι Εβραίοι είναι ανεπιθύμητοι». Τα χαρτόνια αυτά τα έβαζαν στο τζάμι της βιτρίνας και της εισόδου. Στην αρχή αυτό μας έκανε εντύπωση, άσχημη εντύπωση, αλλά γρήγορα το συνηθίσαμε, καθώς είχαμε κάθε μέρα και νέα βάζανα. Στο κάτω κάτω εμείς δεν ήμασταν Εβραίοι...

Ύστερα μάθαμε πως στην πλατεία Ελευθερίας — τι ειρωνική σύμπτωση! — οι Εβραίοι έπαθαν από τους Γερμανούς μεγάλη νίλα κάποιο πρωινό. Αυτά όλα τα μαθαίναμε από τον κόσμο. Οι Εβραίοι του σπιτιού μας δεν έβγαζαν άχνα. Εκείνος όμως ο κύριος Σιντώ είχε μείνει πετσι και κόκαλο.

Κάποιο χειμωνιάτικο πρωί αντικρίσαμε ξαφνικά ορισμένους να κυκλοφορούν στους δρόμους μ' ένα μεγάλο πάνινο κίτρινο άστρο στο μέρος της καρδιάς. Ήταν οι Εβραίοι που είχαν πάρει διαταγή να το φορούν και στην παραμικρή τους μετακίνηση, αλλιώς κινδυνεύαν. Και αυτό δε σήμαινε τίποτε άλλο από θάνατο. ...

Η Θεσσαλονίκη για αρκετές ημέρες, όχι περισσότερες από μήνα, είχε πλημμυρίσει από κίτρινα κινούμενα άστρα. Πραγματικά ήταν πολύ καλομελετημένο το σημάδι. Διακρινόταν από πολύ μακριά. Ο συμμαθητής μας —στο Γ' Γυμνάσιο αρρένων— Μπεραχιάς ήρθε στο σχολείο φορώντας το άστρο του. ... Σε λίγες μέρες έπαψε να έρχεται σχολείο.

...Έτσι δεν είπα τίποτα, όταν κάποια μέρα είδα στην πόρτα του διαμερίσματος των Εβραίων κολλημένο απέξω ένα χαρτί, που έγραφε τα ονόματα αυτών που κατοικούσαν μέσα. Τα ονόματα ήταν πολύ περισσότερα απ' όσα ξέραμε κι έτσι μάθαμε πως μέσα στο διαμέρισμα είχαν εγκατασταθεί —άθελά τους, βέβαια— και άλλες οικογένειες Εβραίων, από άλλες γειτονιές, μη εβραϊκές, όπου ήταν δύσκολο να φρουρούνται.

Η γειτονιά μας, λοιπόν, το Ταυ αυτό που περιέγραφα πρωύτερα, γινόταν γκέτο εβραϊκό. Ταυτόχρονα, στις εξόδους του Ταυ —Χαλκίων, Βενιζέλου και Φιλίππου— έκαναν την εμφάνισή τους σκοποί χωροφύλακες —δικοί μας χωροφύλακες— που φρουρούσαν μέρα και νύχτα. Αυτό σήμαινε ότι οι Εβραίοι και με το άστρο ακόμα δεν μπορούσαν να κυκλοφορούν στην πόλη, παρά μόνο στο γκέτο τους. Κι αυτό, βέβαια, ορισμένες ώρες. Τώρα, φαντάζομαι ότι θα είχαν δημιουργηθεί και πολλά άλλα τέτοια γκέτο. Έτσι, οι Εβραίοι, όπου βρέθηκαν, βρέθηκαν. Δεν μπορούσαν πια να πάνε ούτε στα μαγαζιά τους, ούτε

στους συγγενείς τους, αν αυτοί έμεναν σε άλλο γκέτο, ούτε στα ψώνια τους. Έλαψαν σχεδόν να κυκλοφορούν.

Κλεισμένοι στα σπίτια τους, καρτερούσαν. Στους δρόμους του γκέτο, εκτός από μας, κυκλοφορούσαν, και μάλιστα με ζωηρότητα, ορισμένοι νεαροί Εβραίοι, με ένα κίτρινο περιβραχιόνιο στο μπράτσο. Ήταν, φαίνεται, ένα είδος πολιτοφύλακες, που τους είχε ορίσει η Κοινότητα, ίσως και οι Γερμανοί. Τους μισούσαμε, πάντως, χωρίς να ξέρουμε ακριβώς το λόγο. Η κινητικότητα και η αυτοπεποίθησή τους τούς έκανε ύποπτους στα μάτια μας. Και μάλλον είχαμε δίκαιο, γιατί μερικοί από αυτούς έκαναν την εμφάνισή τους στη γειτονιά και μετά το μάζεμα των Εβραίων, έχοντας πάντα το ίδιο ύφος. Ύστερα δεν ξαναφάνηκαν.

...Κατά βάθος υποψιαζόμασταν ότι κάτι το πολύ σοβαρό συμβαίνει, κάτι το ανείπωτο. Και οι Εβραίοι, βέβαια, ανησυχούσαν πολύ περισσότερο απ' ό,τι έδειχναν. Τις νύχτες ακούγαμε πνιχτές ψαλμωδίες, προερχόμενες από το σκοτεινό διαμέρισμά τους. Καθόντουσαν όλοι στο σαλόνι, μες στα σκοτεινά, και σιγοέψελναν. Κάποιες βραδιές, από τα γύρω σπίτια και ιδίως από την οδό Κλεισούρας, που έπεφτε πίσω μας και είχε πολλούς Εβραίους, ακούσαμε αργά τη νύχτα γέλια, τραγούδια και παλαμάκια. Παραξενευτήκαμε πάρα πολύ. Ποιοι ήταν αυτοί που γλεντούσαν; Την άλλη μέρα μάθαμε. Παντρεύονταν οι Εβραίοι αράδα. Ταχτοποιούσαν εκκρεμότητες, αποβλέποντας ασφαλώς και σε μια διαφορετική μεταχείριση, εφόσον θα ήταν παντρεμένοι. Δεν μπορούσαν να φανταστούν τη σκληρότητα του διώκτη τους, τα σχέδιά του...

...Βρισκόμαστε πια στην άνοιξη του 1943. Η κατάσταση στα πολεμικά μέτωπα έχει αλλάξει και μάλιστα εις βάρος του Άξονα. Άκρες μέσες, μαθαίνουμε τα νεότερα και στυλωνόμαστε.

... Όσπου ένα ξημέρωμα του Απριλίου, ιδιαίτερα νομίζω γλυκό, ξέσπασε το μέγα κακό. Ένα μεγάφωνο ουρλιάζει στο δρόμο. «Όλοι οι Εβραίοι στις πόρτες. Έτοιμοι προς αναχώρηση!» Είναι το αυτοκίνητο της προπαγάνδης, ένα μαύρο «Όπελ». Λαρυγγώδεις φωνές, κτηνώδη προστάγματα γερμανικά. Είμαστε μπλοκαρισμένοι. Κρυφοκοιτάζοντας βλέπουμε τους Γερμανούς των SS και εκείνους τους λεγόμενους «πεταλάδες» να ανεβοκατεβαίνουν βιαστικά στα σπίτια, κραυγάζοντας άγρια και βροντολογώντας τις πόρτες. «Τους παίρνουν τους Εβραίους!»

...Ένας ένας κατεβαίνουν οι Εβραίοι τη στριφογυριστή σκάλα, όπου εγώ ξύνοντας με ένα καρφί τη λαδομπογιά του τοίχου είχα γράψει με μεγάλα γράμματα ΕΠΟΝ. Ο πατέρας μου τότε κόντευε να με δείρει. «Στο σπίτι σου μέσα το γράφεις;», μου φώναζε. Τελευταία κατεβαίνει η κυρία Σιντώ, κρατώντας τον Ίνο από το χέρι. Μισοκατεβαίνω και κοιτάζω κρυφά στην εξώπορτα. Στέκονται όλοι αραδιασμένοι στην πόρτα σαν να πρόκειται να βγουν φωτογραφία. Θα περάσει ο έλεγχος, θα δούνε αν είναι όλοι παρόντες και θα τους προσθέσουν στη γραμμή. Οι δικοί μας είναι εντάξει, όλοι παρόντες. «Καλά παιδιά». Η φάλαγγα σχηματίζεται στη Βενιζέλου.

Οι πόρτες του διαμερίσματος των Εβραίων μένουν ανοιχτές. Οι συγκάτοικες παίρνουν ό,τι μπορούν και, όπως αποδείχτηκε, καλά κάνουν. Παίρνουν κυρίως ρουχισμό και μικροπράγματα, που μπορούν να μεταφερθούν στα γρήγορα. Γιατί υπάρχει μεγάλος φόβος. Οι Γερμανοί από μέρες έχουν διακηρύξει πως όποιος παίρνει τα υπάρχοντα των Εβραίων τον περιμένει —τι άλλο;— τον περιμένει θάνατος.

Εγώ ανεβαίνω και ετοιμάζομαι για το σχολείο. Ήμουν πολύ πειθαρχικός, αλλά και ήθελα να ξεφύγω από αυτή την κόλαση. Καθώς ετοιμάζομαι βλέπω απ' το παράθυρο στην Εγνατία φάλαγγες Εβραίων να οδηγούνται με τα πόδια στο

σταθμό. Είναι Εβραίοι από άλλες γειτονιές και θα πρέπει να έχουν κινήσει πιο νωρίς από τους δικούς μας. Είναι ζωσμένοι από πάνοπλους Γερμανούς με προτεταμένα τα όπλα, σαν να είναι μεγάλοι εγκληματίες, που υπάρχει φόβος από στιγμή σε στιγμή να το σκάσουν. Στο τέλος της κάθε φάλαγγας πηγαίνουν φορεία με ανήμπορους, που τα κουβαλούν νεαροί Εβραίοι.

...Τότε, εκεί ανάμεσα στα πεύκα που περιβάλλουν την Παναγία Χαλκέων, παρατήρησα ομάδες γύφτων, αλλά όχι μόνο γύφτων, που αγνάντευαν με βουλιμία προς τη γειτονιά μας. Για την ώρα όμως δεν τολμούσαν να πλησιάσουν, γιατί υπήρχαν οι σκοποί. Ήταν, βέβαια, ειδοποιημένοι και προφανώς κάπως έμπειροι από άλλα μαζέματα Εβραίων, σε άλλες γειτονιές, που είχαν γίνει τις προηγούμενες μέρες, αλλά εμείς δεν τα πήραμε είδηση. Ήξεραν πως η αυστηρή διαταγή των Γερμανών για τις εβραϊκές περιουσίες δεν ετηρείτο και τόσο, γι' αυτό και ήταν έτοιμοι να ορμήξουν. Εγώ, φυσικά, δεν υποπτεύθηκα τέτοια πράγματα. Νόμισα πως είναι περιέργοι που κοιτάζουν.

... Από ψηλά, από την πίσω μεριά του σπιτιού, βλέπαμε από την πρώτη μέρα κióλας το εξής φαινόμενο: Είχαν ανοίξει τα εβραϊκά μαγαζιά από πίσω και τα άδειαζαν. Δηλαδή διάφοροι κάτοικοι της οδού Κλεισούρας άδειαζαν τα μαγαζιά της Ιουστινιανού. Και έβλεπες κρεβάτια, μπουφέδες, ντουλάπες, καναπέδες, κομοδίνα, να ανεβαίνουν με σκοινιά σε δεύτερα και τρίτα πατώματα, που βέβαια δεν φαίνονταν από το δρόμο. Όλα αυτά μέσα σε φοβερή βιασύνη και σε αγωνιώδεις κινήσεις. Σε λίγες μέρες, οι Γερμανοί μοίρασαν τα μαγαζιά σε διάφορους τύπους, που ίσως μπορεί να φαντασθεί κανείς πώς τους διάλεξαν. Αλλά τα μαγαζιά βρέθηκαν άδεια και αυτό ήταν μια καλή, αν και η μόνη, τιμωρία τους.

Στην αρχή νομίζαμε πως τους Εβραίους τους φορτώνουν αμέσως στα τρένα. Ύστερα μάθαμε ότι τους στοιβάζουν στο σταθμό, στον πανάθλιο συνοικισμό του βαρόνου Χιρς, που τον είχαν περιφράξει με βαριά συρματοπλέγματα, από τα οποία μερικά σώζονται ακόμα μέχρι σήμερα. Από κει τους παίρναν ομάδες ομάδες και τους στέλναν με εμπορικά κατάκλειστα τρένα προς τα πάνω. Άλλωστε, γρήγορα μάθαμε τα πράγματα από πρώτο χέρι.

Ο πατέρας μου ήταν μηχανοδηγός, οδηγούσε τρένα. ... Ένα βράδυ, αργά, γύρισε ιδιαίτερα φαρμακωμένος. Είχε οδηγήσει ένα τρένο με Εβραίους μέχρι τη Νις. «Μεγάλο κακό γίνεται με τους Εβραίους» έλεγε. «Τους πηγαίνουν με εμπορικά βαγόνια κατάκλειστα, χωρίς τροφή και νερό. Ακόμα και χωρίς αέρα. Οι Γερμανοί μας αναγκάζουν να σταματούμε το τρένο μέσα στις ερημιές, για να γίνει το ξάφρισμα. Μέσα από τα βαγόνια κλωτσάνε και φωνάζουν. Δεν είναι μόνο για νερό και αέρα, αλλά και για να βγάλουν τους πεθαμένους. Έβγαλαν από ένα βαγόνι ένα παιδάκι σαν το Λάκη μας», είπε και χάιδεψε τον αδελφό μου. Απάνω σ' αυτό τον έπιασαν τα κλάματα. Τρανταχτά κλάματα με λυγμούς. «Οι Γερμανοί δεν μπορούν να περπατήσουν από τα ρολόγια, τα βραχιόλια και τα περιδέραια, που μαζεύουν με το πιστόλι στο χέρι. Μου πέταξαν και μένα αυτά, στον λοκφύρερ». Ήταν κάτι άχρηστα ρολόγια, που δε δουλεύαν και ίσως να τα έχω ακόμα κάπου.

Έκανε και άλλα τέτοια τρένα αργότερα με την ίδια πάντα σύγχυση. Μας μιλούσε με φρίκη για την κόλαση του στρατοπέδου του σταθμού. Οι Γερμανοί είχαν βάλει άγριο χέρι στις γυναίκες. Οι Εβραίοι του Σταθμού είχαν καταρρακωθεί. Η πείνα, η βρόμα, οι αρρώστιες, οι κτηνωδίες. Τώρα διαβάζουμε πως οι Εβραίοι της Ελλάδας έφταναν ιδιαίτερα αδυνατισμένοι και οδηγούνταν οι περισσότεροι κατευθείαν στους φούρνους...

...Από τους Εβραίους του σπιτιού μας κανένας δε γύρισε. Πάει και η παχουλή κυρία Σιντώ, πάει κι ο μικρός Ίνο, πάει και το κοκκινομάλλικο κορίτσι. Αλλά κι

από τη γειτονιά ελάχιστοι γύρισαν. Και πολύ τσακισμένοι. Έφταναν ένας ένας σιωπηλοί και ταπεινοί, έπαιρναν το σπίτι τους, αν μπορούσαν, και ξανάπιαναν τη δουλειά τους.

Έτσι, κανένα χρόνο μετά τον πόλεμο, και όταν όλα φαίνονταν μακρινά και κάπως ξεχασμένα, είδαμε μια μέρα το καφεκοπτήριο κάτω από το σπίτι μας ανοιχτό. Οι δυο νεαροί γιοι του Αζούς, οι παλαιστές ή πυγμάχοι, είχαν γυρίσει. Ο γερο-Αζούς όμως όχι. Χάθηκε κι αυτός στα μακρινά στρατόπεδα της παραφροσύνης.

Έγραφα εδώ, κατά μήνα Φεβρουάριο του 1983, όσα είδα και διεπίστωσα ο ίδιος για το διωγμό των Εβραίων της Θεσσαλονίκης από τους Γερμανούς. Και τα έγραφα μόνον για τους αθώους εκείνους και για κανέναν άλλο...

Γ. ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

Γ1. Μανώλη Αναγνωστάκη, *Τα ποιήματα*, σ.103

Κι ήθελε ακόμη...

Κι ήθελε ακόμη πολύ φως να ξημερώσει. Όμως εγώ
Δεν παραδέχτηκα την ήττα. Έβλεπα τώρα
Πόσα κρυμμένα τιμαλφή έπρεπε να σώσω
Πόσες φωλιές νερού να συντηρήσω μέσα στις φλόγες.
Μιλάτε, δείχνετε πληγές αλλόφρονες στους δρόμους
Τον πανικό που στραγγαλίζει την καρδιά σας σα σημαία
Καρφώσατε σ' εξώστες, με σπουδή φορτώσατε το εμπόρευμα
Η πρόγνωσίς σας ασφαλής: Θα πέσει η πόλις.

Εκεί, προσεχτικά, σε μια γωνιά, μαζεύω με τάξη,
Φράζω με σύνεση το τελευταίο μου φυλάκιο
Κρεμώ κομμένα χέρια στους τοίχους, στολίζω
Με τα κομμένα κρανία τα παράθυρα, πλέκω
Με κομμένα μαλλιά το δίχτυ μου και περιμένω.

Όρθιος, και μόνος σαν και πρώτα περιμένω.

Περικλής Σφυριδής, *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, σσ. 116-117

«Τις μέρες που ξεκουμπίζονταν και οι τελευταίοι Γερμανοί ακολουθούσαν εκείνοι οι σιχαμεροί Μογγόλοι ή Τάταροι της οπισθοφυλακής τους που υποχωρούσαν με το πάσο τους και μάλιστα πολλοί με κάρρα που τα έσερναν άλογα ή μουλάρια, περιμέναμε όλοι να έρθουν θριαμβευτές οι αντάρτες, αν και ρωτούσαμε και απορούσαμε γιατί δεν επιτίθενται, δεν πολεμούν και αφήνουν τους Γερμανούς να φεύγουν ανενόχλητοι. Κι ήρθε το τέλος του Οκτώβρη με έναν ήλιο γλυκό σα χάδι και ζεστάθηκαν οι καρδιές μας, καθώς μπήκαν τα τμήματα του ΕΛΑΣ από δυο μεριές στου Χαριλάου, παραταγμένα σε σχηματισμούς παρέλασης. Οι περισσότεροι ήρθαν από την Καπουτζήδα ακολουθώντας τον δημόσιο δρόμο κι άλλοι, οι λιγότεροι, από τη Νέα Ελβετία, βαδίζοντας πάνω στο ανάχωμα που οι ράγες από το τραινάκι κουβαλούσε τούβλα από το κεραμοποιείο «Αλατίνι». Ήταν ντυμένοι στο χακί αλλά και κάποιοι με πολιτικά κι είχαν τα όπλα τους επ' ώμου. Φαίνονταν κουρασμένοι, ήταν αξύριστοι με γένια ή γενειάδες, οι στολές τους τσαλακωμένες και βρόμικες αρβύλες, μπότες ή παπούτσια, ό,τι λάχει, δίκοχα στο κεφάλι οι περισσότεροι και άλλοι ξεσκουφωτοι, αλλά είχαν ένα χαμόγελο νίκης και λουλούδια στα χέρια ή περασμένα στις επωμίδες και στους αορτήρες των όπλων, απ' αυτά που τους έδινε ο κόσμος που είχε μαζευτεί κα τους ζητωκραύγαζε.»

Γιώργος Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα* (η παραπεταμένη απελευθέρωση), σ. 110

Στο μεταξύ τα χωνιά ωθούσαν τον κόσμο προς την πλατεία της Αγία-Σοφίας. Εκεί κατέληγαν όλα τα αφρισμένα ποτάμια. Από την οδό της Αγίας Σοφίας κατέβαιναν, σαρώνοντας τις γειτονιές, τα παιδιά –και όχι μόνον τα παιδιά– του Κουλέ Καφέ, του Αγίου Παύλου, της Ακρόπολης, της Κασσάνδρου. Το Τσινάρι, Εσκή-Ντελίκ, Προφήτης Ηλίας, Διοικητήριο κατέβαιναν τη Βενιζέλου. Είχαν καλύτερο δρόμο αυτοί όχι μονάχα κατηφορικό μα φαρδύ κι ασφαλτοστρωμένο και βάδιζαν πιο λεβέντικα. Από το Βαρδάρι πάλι έρχονταν ξιπόλιτη, ρακένδυτη, πειναλέα, σπαρταρώντας από ενθουσιασμό η Ραμόνα, η Επτάλοφος, ο Παλαιός Σταθμός, η Νεάπολη, η Σταυρούπολη, ενώ αντίθετα από ανατολικά κατέφθαναν μέσα σε σκόνη και αλαλαγμό με τρομπέτες, παντιέρες, λάβαρα και χωνιά η Τούμπα –η «Τούμπα-Στάλινγκραντ» έλεγαν μόνοι τους– η Αγία Φωτεινή, η Ευαγγελίστρια, η Τριανδρία, ακόμα και η τόσο μακρινή Καλαμαριά. Πλημμύρισαν δρόμοι, πλατείες πανζουρλισμός. Φιλιόμασταν, αγκαλιαζόμασταν, χαϊδευόμασταν, δεν ξέραμε τι λέμε από την ταραχή μας. Λέγαμε «Χριστός Ανέστη», λέγαμε «Ελευθερία», «Ποτέ ξανά». Σάμπως να 'ταν στο χέρι μας. Αλλά έτσι νομίζεις σε τέτοιες στιγμές».

Γιώργος Βαφόπουλος, *Σελίδες αυτοβιογραφίας*, τ. 2, η Ανάσταση, σ. 231

«Την άλλη μέρα μπήκε συνταγμένος ο στρατός του ΕΛΑΣ, με το συνταγματάρχη Μπακιρτζή και τον περιβόητο καπετάνιο Μάρκο Βαφειάδη. Κι έγινε τότε στους δρόμους ένα τρελό ξεφάντωμα, ένα πανηγύρι του ταλαιπωρημένου λαού, σχηματίστηκε μια τεράστια παρέλαση στην παραλιακή λεωφόρο, όπου πήραν τη θέση τους οι εργάτες με τους επαγγελματίες, οι μαθητές με τους δασκάλους, τα κορίτσια των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, οι γυναίκες από τις ακρινές συνοικίες, μικρά παιδιά».

Στέλιου Γεωργιάδη, *Θεσσαλονίκη ανυπότακτη πόλη*, σ. 290

«Η συντονισμένη έγκαιρη και με μεγάλη ταχύτητα διάβαση του Αξιού από τμήματα της Χ^{ης} Μεραρχίας και της ταξιαρχίας ιππικού, του Στρυμόνα από τμήματα της ΧΙ^{ης} Μεραρχίας και η απόβαση των τμημάτων απο τη Μεθώνη στα παράλια της Χαλάστρας και της Νέας Μηχανιώνας αιφνιδίασαν τους Γερμανούς και τους ανάγκασαν να αποσύρουν τις επάκτιες πυροβολαρχίες τους από την Κασκάρκα και Καραμπουρνού και εσπευσμένα να υποχωρούν προς Σίνδο-Καβακλή-Τόψιν, αθετώντας την υπόσχεσή τους προς τους Εγγλέζους για την παράδοση της πόλης. Επίσης δεν πρόφθασαν να ανατινάξουν το λιμάνι και τον ηλεκτρικό σταθμό της πόλης που τα είχαν υπονομεύσει.

Η ώρα ήταν 5 πρωινή της 30.10.44, έμειναν μόνον λίγες ώρες για την ολοκληρωτική απελευθέρωσή της. Τον Στρίγκο, μαζί με τον σωματοφύλακά του τους προώθησαν αμέσως προς το Πανόραμα σε καταλύματα να κοιμηθούνε (μαρτυρία Θωμά Γκονού).

Εμείς οι δυο, ασυρματιστής και κρυπτογράφος, τραβήξαμε με βήμα ταχύ προς την ίδια κατεύθυνση. Ανηφορίσαμε προς το Πανόραμα, παρακάμψαμε το Ασβεστοχώρι και από τον σύντομο δρόμο κατευθυνθήκαμε προς τα Κάστρα. Άλλοτε τους δρόμους αυτούς τους περπατάγαμε οργανώνοντας και καθοδηγώντας τη νεολαία της περιοχής Θεσσαλονίκης στην Ε.Π.Ο.Ν. μετά φόβου φασιστών και χαφιέδων, τώρα παντού τμήματα του Ε.Λ.Α.Σ. Τίποτε δεν μένει σταθερό σ' αυτό τον κόσμο, όλα με τον καιρό αλλάζουν, όλα έχουν ένα τέλος.

Μπαίνουμε στα Κάστρα. Μια εντελώς πρωτόγνωρη εικόνα παρουσιάζεται μπροστά μας. Στιγμές υψηλού πατριωτικού κάλλους ζει η αδούλωτη πόλη μας. Πανηγυρίζει την απελευθέρωσή της.

Η Θεσσαλονίκη είναι ελεύθερη!

Νέοι και νέες, παιδιά, άνθρωποι κάθε ηλικίας ξεχυμένοι στους δρόμους αγκαλιάζονται, φιλιούνται. Ο λαός της Θεσσαλονίκης που επί μια οκταετία ήταν καταπιεσμένος με εκατοντάδες θυσιασμένα από τα καλύτερα παιδιά του στον ιερό αγώνα για Δημοκρατία, Ελευθερία, Λαϊκή Κυριαρχία, τώρα για πρώτη φορά στην ιστορία αυτής της πόλης γίνεται κυρίαρχος και αφέντης της.

Οι αντάρτες του εφεδρικού και μόνιμου ΕΛΑΣ αποθεώνονται. Η άλλοτε νεκρή και πένθιμη όψη της πόλης αυτής έμεινε στο παρελθόν. Η χαρά, η ευτυχία που πριν πολλά χρόνια είχαν εγκαταλείψει την πόλη, ξανάρθαν στις καρδιές και τα πρόσωπα των συμπολιτών μας. Στα πρόσωπα πολλών κυλούν δάκρυα χαράς, δάκρυα ευτυχίας, αλλά, για ορισμένους, δάκρυα ψυχικού πόνου στην ανάμνηση αυτών που δώσαν τη ζωή τους γι' αυτή τη μεγάλη μέρα...»

Φραγκίσκος Σομμαρίτας, *Η Λάμψη του Γκρίζου*, σσ. 352-353

«Ως κι απ' την Αγιά Σοφιά, στο τέλος της δοξολογίας, ο ψαλμός έβγαине εμβατήριο.

Τη υπεμάχω Στρατηγώ τα νικητήρια...

Όλοι μαζί!

Κεντρικοί δρόμοι πηγμένοι. Μάζες φουσκώνουν και σπάζουν σαν κύματα, περιδινούνται, απλώνονται λαδιές, αφρίζουν, καθώς καινούριες ομάδες βγαίνουν απ' τα στενά και χύνονται στις μεγάλες αρτηρίες. Αποκρυσταλλώσεις στιγμιαίες, τραγούδια που ξεσπάνε και πνίγονται, το ένα ρουφάει το άλλο.

Βαδίστε, συντρίψτε παλάτια και θρόνους

Βαριές αλυσίδες, πορφύρες και νόμους...

Η αδικία θα λείπει απ' τον κόσμο, θα χαθεί...

Έλληνες επαναστάτες, διώχτε αυτά τα σκυλιά...

Στην Τιμισοκή άνδρες με περιβραχιόνια «Εθνική Πολιτοφυλακή» προσπαθούν να βάλουν τάξη. Μερικοί φοράνε τις καινούριες στολές, κομμένες σε ένα κιτρινωπό χοντροϋφασμένο χακί. Φρεσκοσιδερωμένες, φαντάζουν λαμπρές.

–Ανοίχτε, ανοίχτε!

Τα πρώτα τμήματα του ΕΛΑΣ προβάλλουν.

–Ανοίχτε, ανοίχτε!

Η ανθρώπινη θάλασσα συμπυκνώνεται στα πεζοδρόμια, ο κόσμος σκαρφαλώνει στις κολόνες και τα περίπτερα, καταλαμβάνει γείσα και χαμηλές στέγες. Μπαλκόνια, παράθυρα, σημαίες. Τεράστια βοή. Κοπάζει όλο το απόσπασμα της 11^{ης} Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, που ανοίγει την παρέλαση, πλησιάζει. Σταυρωτά φυσεκλίκια, γένια, παράταιρες στολές. Μπροστά οι αξιωματικοί και οι καπεταναίοι. Μερικοί ξέρουν: ο Μάρκος, ο Λασάνης, ο Κίκιτσας... Πολιτικός, στρατιωτικός, καπετάνιος, λέξεις ερμητικές διασχίζουν το πλήθος και χάνονται, ξεχνιούνται, γίνονται ψιλά γράμματα που δεν φτάνουν να δώσουν πρόσωπο και υπόσταση στην ξέφρενη ορμή. Τα αισθήματα αποκρυσταλλώνονται σε εικόνες, παρουσίες, ανώνυμα πρόσωπα. Οι «δικοί μας», άγνωστοι που μας μοιάζουν γιατί μας συμβολίζουν. Αποθεώνουμε το συντροφικό μας όνειρο. Είναι η γιορτή μας.»

Τόλης Καζαντζής, *Η παρέλαση*

Περιμέναμε πως όπου να 'ναι φεύγουνε οι Γερμανοί... Δεν πέρασε μια ώρα και διαδόθηκε πως έρχονταν οι δικοί μας. Τρέξαμε και μεις, μικρά παιδιά, να δούμε την παρέλαση.

Απ' το Ιπποδρόμιο κατέβαιναν χαρούμενες παρέες με σημαίες, άλλες ελληνικές κι άλλες ρώσικες με σφυροδρέπανα, και σε λιγάκι ο δρόμος προς τον Πύργο και τα πεζοδρόμια πήξανε στον κόσμο που ανυπομονούσε. Βγήκανε δυο με το χουνί και φώναξαν πως «ο απελευθερωτικός στρατός, ο τιμημένος ΕΛΑΣ βρίσκεται στο Βαρδάρι». Ο κόσμος ζητωκραύγασε και μεις καταφέραμε να σκαρφαλώσουμε στη μαρκίζα του σινεμά «Ηλύσια» κι από κει τα βλέπαμε όλα. Από παντού αντηχούσαν τραγούδια, στα μπαλκόνια απλώσανε ο κόσμος τις σημαίες. Τραγουδούσαμε και μεις:

*Τα χρυσά σπαθιά των Άγγλων
θα τα κάνουμε σφυριά,
θα τα κάνουμε δρεπάνια
να θερίζει η αγροτιά.*

Ήτανε ωραία τραγούδια. Θυμάμαι, αργότερα, πόσο μου είχε αρέσει ένας σκοπός όταν μια μέρα μαζεύτηκε κόσμος και ντουινιάς στην πλατεία Αγίας Σοφίας και τον τραγουδούσε γονατιστός. Πήγαμε κι εμείς και γονατίσαμε.

*Αιώνια η μνήμη σε σας, αδελφοί,
στον τίμιο που πέσατε αγώνα.*

Ύστερα αρχίσανε να βγάζουνε λόγους, μα εμείς δεν καταλαβαίναμε λέξη, βαρεθήκαμε και φύγαμε. Και καλά που φύγαμε, γιατί μετά πέσανε μπιστολιές, όπως μάθαμε. Εκείνη όμως τη μέρα λέγανε άλλα τραγούδια, πιο χαρούμενα.

*Τα τανκς και τα κανόνια,
Βουλγάροι, Γερμανοί,
κι αυτοί οι Παοτζήδες
μας πήραν το ψωμί.*

Ο ενθουσιασμός του κόσμου φούντωνε. Και τα χουνιά ανάγγειλαν πως «ο στρατός μας μπήκε στην Τσιμισκή». Ο κόσμος άρχισε τα «ζήτω» κι άλλοι αγκαλιάζονταν και χοροπηδούσαν και μεις απάνω στη μαρκίζα πιο πολύ απ' όλους. Όσπου άρχισε η παρέλαση: Μπροστά πηγαίνανε καμιά κατοσταριά καβαλαραίοι, αρματωμένοι σαν αστακοί, με γενειάδες κι αυτόματα και φυσεκλίκια χιαστί στο στήθος. Ύστερα έρχονταν οι πεζοί, κι αυτοί το ίδιο αρματωμένοι, και πιο πίσω καμιά πεντακοσαριά παιδιά που κουβαλούσανε καμμένα γερμανικά όπλα, απ' αυτά που μέρες πριν καίγανε οι Γερμανοί αβέρτα. Αυτούς, δεν ξέρω ποιος τους πρωτοείπε «η καμμένη μεραρχία» και σε λιγάκι έτσι τους φώναζε όλος ο κόσμος. Μετά ακολουθούσε μπουλούκι ο κόσμος. Εκεί να δεις σημαίες ελληνικές και ρώσικες, και σηκωμένη τη γροθιά απάνω στα μπαλκόνια, και «Θα σας κατεβάσουμε» φωνάζανε σ' όσους παρακολουθούσαν από κει. Στο μεταξύ ο κόσμος που περίμενε στα πεζοδρόμια μπουκάρησε στο δρόμο κι αγκάλιαζε τους αντάρτες. Μερικοί είχανε φέρει και γλυκά και τους κερνούσανε, άλλοι μπαίνανε μες στις γραμμές των ανταρτών και τραγουδούσαν όλοι μαζί αγκαλιασμένοι.

Ξαφνικά έγινε κάτι που κανένas δεν το περίμενε. Απ' την Τσιμισκή ακούστηκε το μουγκρητό μιας μοτοσυκλέτας κι ένας Γερμανός μοτοσυκλετιστής, με τ' αυτόματο στο στήθος, πέρασε σα σαΐτα.

– Γυρνάνε πίσω, ακούστηκαν φωνές κι ο κόσμος σκόρπισε απ' το δρόμο μαζί με τους αντάρτες κι οι καβαλαραίοι κρατάγανε με το ζόρι τ' άλογά τους. Ύ-

στερα τα χουνιά ξαναφώναξαν: «Ένας ήταν, ένας ήταν», και το πανηγύρι σιγά σιγά ξανάρχισε.

Μονάχα που μερικοί αρχίσανε να φεύγουνε κατά την απάνω πόλη. Ωστόσο η παρέλαση ανασυντάχτηκε και, μόλο που το πράμα είχε κρυώσει κάπως, δεν πάψανε τ' αγκαλιάσματα και τα τραγούδια. Κι ύστερα ακούστηκε ξανά το μουγκρητό της μοτοσυκλέτας να 'ρχεται απ' τη μεριά του Πύργου αυτή τη φορά, και σε λιγάκι φάνηκε σίφουνας ο ίδιος Γερμανός, να 'χει απάνω στο ντεπόζιτο της μηχανής του μια βαλίτσα.

— Ρίχτε του, ρίχτε του, ακούστηκαν φωνές, μα κανένας δεν του έριξε. Δυο τρία άλογα ρίξανε κάτω τους καβαλαραίους τους. Ο κόσμος διαλύθηκε με μιας. Οι πιο πολλοί πήρανε τους δρόμους κατά πάνω. Ούτε τραγούδια ούτε αγκαλιάσματα. Μονάχα τις σημαίες κρατάγανε διπλωμένες στους ώμους τους και τα σιγολέγανε παρέες-παρέες.

Εμείς σαλτάραμε απ' τη μαρκίζα των «Ηλυσίων» και ξαναγυρίσαμε στη γειτονιά.

Δ. ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Γιώργος Καφταντζής, *Το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης στον καιρό της Κατοχής*

«Από το άγαλμα του Βότση ανηφορίσαμε για το Πανεπιστήμιο. Περνώντας την οδό Πολωνίας, βγάλαμε με τις φωνές και τα τραγούδια μας τον καθηγητή Θεοδωρίδη στο μπαλκόνι του. Δεν μπορούσε να μιλήσει από συγκίνηση, μόνο χαιρετούσε δακρυσμένος και σε μια στιγμή φέρνει την κρυμμένη ελληνική σημαία του σπιτιού του και μας την πετάει. Την πήραμε, γονατίσαμε όλοι και ψάλαμε τον εθνικό ύμνο. Ύστερα κινήσαμε να τυλίξουμε με τη σημαία αυτή το άγαλμα του Μακεδόνα ήρωα του 21 Καρατάσου, απέναντι από το Πανεπιστήμιο».

Ο καπετάνιος της Ο.Μ.Μ., Μάρκος Βαφειάδης, στέλνει το εξής ιστορικό τηλεγράφημα:

«Τμήματά μας εισήλθαν Θεσσαλονίκη σήμερα 3ην μετά μεσημβρία, στοπ, λαός Θεσσαλονίκης έξαλλος από ενθουσιασμό διατρέχει οδούς πόλεως εναγκαλιζόμενος αντάρτες, στοπ, εργοστάσια ηλεκτρισμού και μύλος Αλατίνι κατόπιν επεμβάσεως Ε.Λ.Α.Σ., διεσώθηκαν, στοπ. Εστία εθνοπροδοτών ΧΑΝ παρέδωσε βαρύ οπλισμό, στοπ. Θα αναγκαστεί εις παράδοσιν, στοπ. Τμήματά μας προσανατολίζονται προς δυτικόν τμήμα πόλεως για χτυπήματα, στοπ. Ελαφή με τμήματα 50^{ου} και 30^{ου} Συνταγμάτων που δρәне κοιλάδα Αξιού δεν έχουμε, στοπ. Γνώμη μας Μπακιρτζής με επιτελείο ομάδας και κρυπτογραφικό τμήμα φθάσει εις Θεσσαλονίκη, στοπ. Παρόν τηλεγράφημα παρακαλώ δοθεί ΠΓ του ΚΚΕ, στοπ. Αναμένω, στοπ. Μάρκος. 30.10.44».

Δύο ΕΠΟΝίτισσες σκαρφαλωμένες στη στέγη ενός σπιτιού στην Άνω Πόλη απευθύνονται με τον τηλεβόα τους στην Κάτω Πόλη:

«Αδέρφια, συμπολίτες, το σύνθημά μας “θάνατος στον φασισμό, λευτεριά στον λαό” έγινε πραγματικότητα. Η περίφημη πόλη μας, που επί τέσσερα χρόνια στέναζε κάτω από τη φασιστική μπότα, μα ποτέ δεν έπαψε να αντιστέκεται, είναι επιτέλους ελεύθερη. Ζήτω η ελεύθερη Ελλάδα! Ζήτω η λευτεριά! Ζήτω η αδούλωτη Θεσσαλονίκη! Ζήτω οι απελευθερωτές του ΕΛΑΣ! Για την ευτυχισμένη και πολυπόθητη αυτή μέρα χύσαν το αίμα τους και θυσιάστηκαν τα πιο ακριβά παλικάρια και κορίτσια της πόλης μας. Δεν θα ξεχάσουμε ποτέ τους τολμηρούς και ανδρειωμένους που με τη ζωή τους μας έδειξαν τον δρόμο της λευτεριάς, αιώνια τιμή και δόξα στους ήρωές μας...»

Στέλιου Γεωργιάδη, *Θεσσαλονίκη ανυπότακτη πόλη*, 1995, σ. 292.

Στις 30 Οκτωβρίου 1944 οι Γερμανοί φεύγουν από την Θεσσαλονίκη. Προηγούνται οι επίλεκτες μονάδες και τελευταίοι μένουν κάτι αξιοθρήνητα γεροντάκια, με γαϊδουράκια, κάρα και παιδικά καροτσάκια.

Όταν βγήκαν από την πόλη και οι τελευταίοι στρατιώτες της Βέρμαχτ, ο εφεδρικός ΕΛΑΣ αιχμαλώτισε μία ομάδα Γερμανών, που πήγαινε να ανατινάξει το εργοστάσιο ηλεκτρικού της οδού Αγίου Δημητρίου. Τότε ο γερμανός αξιωματικός της οπισθοφυλακής έστησε δύο πυροβόλα στην Εγνατία, εκεί που είναι σήμερα το άγαλμα του Βενιζέλου, και απείλησε να βομβαρδίσει την πάνω πόλη, αν δεν του παραδίδονταν οι συλληφθέντες. Με διαταγή του Μάρκου Βαφειάδη (που είχε το στρατηγείο του στη Βίλα Μοσκόφ) και με την μεσολάβηση της αντιπροέδρου του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, κυρίας Ελισάβετ Κου, νύφης του Αιμίλιου Ριάδη, το ζήτημα τακτοποιήθηκε ειρηνικά.

Κώστας Τομανάς (1996). *Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1921-1944*. Νησίδες, Σκόπελος, σ. 254

Η ώρα της κρίσης είχε φτάσει. Αυτοί που ήρθαν γεμάτοι αλαζονεία και ρήμαξαν τη γη τους και ξεκλήρισαν το λαό, ετοιμάζονταν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα. Μάζευαν ότι μπορούσαν να πάρουν μαζί τους και τα άλλα, χιλιάδες πολύτιμα εφόδια, ακόμη και τρόφιμα τα κατέστρεφαν. Ανατίναζαν γεφύρια, σιδηροδρομικές γραμμές, αποθήκες υλικού, αυτοκίνητα, τα πάντα. Στις πλατείες στοίβαζαν κουβέρτες βουνό, χλαίνες, ρούχα, ραδιόφωνα και τους έβαζαν φωτιά. Μη μείνει τίποτε για το γυμνό, τον πεινασμένο λαό. Νύχτα-μέρα τους ξεκούφαιναν οι απανωτοί φοβεροί κρότοι από τις ανατινάξεις. Η γη σειόταν. Νόμιζαν πως ζούσαν πάνω σε ηφαιστειο, που είχε εκραγεί.

Ρούλα Παπαδημητρίου (2003). *Στον ίσκιο του Λευκού Πύργου*. Αθήνα: Εξάντας, σ. 553.

«Το πρωί, φάνηκαν στην κεντρική λεωφόρο πέντε-έξη αντάρτες. Ο κόσμος τους δέχτηκε σαν ελευθερωτές, με ενθουσιασμό. Εκείνοι ανταπέδιδαν τους χαιρετισμούς και προχωρούσαν. Ήταν η εμπροσθοφυλακή. Σε λίγο στη λεωφόρο Βασιλίσσης Όλγας φάνηκαν πλήθη να κατεβαίνουν. Μυριάδες λαού. Που και πως είχε επιστρατευθεί εκείνο το πλήθος; Οι ως χτες νηστικοί σκελετωμένοι άνθρωποι, που βρήκαν τη δύναμη και βάδιζαν με το κεφάλι ψηλά, το βήμα σταθερό, το χαμόγελο στα χείλη; Πολλοί κρατούσαν σημαιούλες στα χέρια, χάρτινες. Μερικές ήταν κόκκινες, με σφυροδρέπανα. Μα κανείς δεν στεκόταν να σκεφτεί τι σήμαιναν. Ήταν τόση η χαρά από τη λαοθάλασσα που σκέψη άλλη καμιά δεν χωρούσε. Ήταν ο λαός που βασανίστηκε, που πένθησε, που στερήθηκε και τώρα ελεύθερος κατέβαινε να διατρανώσει τον ενθουσιασμό του, ότι ο τύραννος έφυγε. Κατέβαινε, κατέβαινε... Που είχε αρχή και τέλος ετούτη η πορεία; Ήταν ένας ασυγκράτητος χείμαρρος».

Ρούλα Παπαδημητρίου (2003). *Στον ίσκιο του Λευκού Πύργου*. Αθήνα: Εξάντας, σ. 556.

Η αξία της Εθνικής Αντίστασης¹

Η ολοένα αυξανόμενη δυναμική της Αντίστασης και οι εύστοχες ενέργειες των ανταρτών συνέβαλαν στην παραμονή σε ελληνικά εδάφη δέκα γερμανικών μεραρχιών, τη στιγμή που, όπως σχολίαζε ανάλυση του Γερμανικού Επιτελείου, χωρίς τον αντάρτικο πόλεμο, μόλις τρεις μεραρχίες θα ήταν αρκετές. Αυξάνοντας σημαντικά τις υλικές τους απώλειες, συνέβαλαν στην τελική αποδυνάμωσή τους. Μάλιστα, τα πλήγματα που κατέφεραν οι αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης ήταν τέτοια που τον Απρίλιο του 1943 το Γερμανικό Γενικό Επιτελείο αποφάσισε να ιδρύσει στη Θεσσαλονίκη το γραφείο «Αίνς Τσε» για την παρακολούθηση των αντάρτικων ενεργειών και την απευθείας ενημέρωση του Βερολίνου. Η αποτελεσματικότητα της Ελληνικής Αντίστασης είχε αναγκάσει τους Γερμανούς να ιδρύσουν ξεχωριστό γραφείο γι' αυτήν.

Ανεξάρτητα όμως από αυτήν την πρακτική, θα έλεγε κανείς ότι, ως επιβεβαίωση της αξίας της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης 1941-1944, έρχεται να προστεθεί και άλλη μία εκ των ένδον του Ναζισμού μαρτυρία, όπως αυτή προκύπτει από το περιεχόμενο μιας συνέντευξης του καταξιωμένου Έλληνα δημοσιογράφου, ιστορικού ερευνητή και συγγραφέα Βάσου Μαθιόπουλου, την οποίαν ζήτησε και του παρεχώρησε ο Άλμπερτ Σπέερ, εκ των πλέον αγαπητών προσώπων στον Χίτλερ, του οποίου είχε άλλωστε την εύνοια και την εμπιστοσύνη του, ώστε ο Γερμανός Δικτάτορας να του αναθέσει το βασικότερο για την πολεμική εκείνη περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου Υπουργείο της Πολεμικής Βιομηχανίας της Ναζιστικής Γερμανίας.

Η εν λόγω συνέντευξη του Βάσου Μαθιόπουλου με τον Άλμπερτ Σπέερ πραγματοποιήθηκε το 1976 στη Χαϊδελβέργη της Γερμανίας, έπειτα από την έκτιση της εικοσαετούς κάθειρξης που του επέβαλε το Συμμαχικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης.

Σε ερώτηση λοιπόν του Μαθιόπουλου για το πώς αντιμετώπιστηκε από τον ίδιο τον Χίτλερ και από το Γενικό Στρατηγείο ο Ελληνικός αντάρτικος αγώνας κατά την διάρκεια της κατοχής στην Ελλάδα, ο Σπέερ απάντησε κατά λέξη ως ακολούθως:

«Ο Ελληνικός ανταρτικός αγώνας κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου δημιούργουσε πολύπλοκα προβλήματα, όχι μόνο λόγω των σαμποτάζ και των ανατινάξεων στην στρατιωτική ηγεσία της Γερμανίας. Επί παραδείγματι σε ό,τι αφορούσε στο δικό μου πεδίο: τη Βιομηχανική και πολεμική παραγωγή είχε σοβαρές επιπτώσεις. Δεν μπορούσαμε λόγω των ανατινάξεων των γεφυρών και των σαμποτάζ στους δρόμους εκ μέρους των ανταρτών να μεταφέρουμε χαλκό από τα Βαλκάνια που ήταν η βασική ύλη για την διεξαγωγή του πολέμου. Δημιούργησε δε στο Επιτελείο απελπιστική κατάσταση. Η απελπισία στην ανώτατη ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων οφειλόταν στο γεγονός ότι, ενώ είχε λάβει όλα τα οφειλόμενα μέτρα που νόμιζε ότι ήταν ικανά να εξουδετερώσουν τους αντάρτες και χρησιμοποίησε τα πιο σκληρά αντίποινα εναντίον τους, το αντάρτικο κίνημα φούντωνε και απλωνόταν σε σημείο που δεν μπορούσε πια στρατιωτικά να αντιμετωπισθεί. Η Γερμανική Στρατιωτική ηγεσία στην Ελλάδα βρέθηκε στην ίδια στρα-

¹ Απόσπασμα από την έκδοση, *1941-1944, Η Γερμανική Κατοχή στη Θεσσαλονίκη και η απελευθέρωση της πόλης*, 2008, της Πανελλήνιας Οργάνωσης Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης (ΠΟΑΕΑ) Θεσσαλονίκης.

τιωτική κατάσταση κατά την κατοχή με εκείνη που βρέθηκαν οι Αμερικανοί στο Βιετνάμ, μετά τον πόλεμο. Εκεί απέκτησε την εμπειρία η Γερμανική στρατιωτική Διοίκηση ότι αν ένας Λαός είναι αποφασισμένος να πολεμήσει για τη λευτεριά του, κανένα μέσο δεν μπορεί να τον εξουδετερώσει. Και τούτο σε μια χώρα όπως η Ελλάδα με τις εκτεταμένες περιοχές της γίνεται ακόμα πιο σαφές».

Και ο Σπέερ, σε άλλη ερώτηση απαντάει:

«Υπήρξε η αντίσταση σοβαρή και για τον λόγον ακόμα ότι με την αντιμετώπιση του κινήματος της αντιστάσεως, που εγώ το χαρακτηρίζω πόλεμο, καθηλώθηκε και ένας αριθμός Γερμανικών ενόπλων δυνάμεων και αχρηστεύθηκε πολεμώντας στα Ελληνικά βουνά, απουσίασε δε έτσι από άλλα μέτωπα.

Ο Χίτλερ έδινε συχνά ουτοπικές διαταγές να εξουδετερωθεί το αντάρτικο κίνημα και ειδικά για την Ελλάδα είπε μια φορά μπροστά μου ότι πρέπει αμέσως να παταχθεί με όλα τα μέσα. Η αντίδρασή του όταν διαπίστωσε μετά από λίγο χρόνο ότι η διαταγή του έμενε νεκρό γράμμα και κατάλαβε την ανικανότητα αντιμετώπισεώς του στρατιωτικά, ήταν οργή και μετά απελπισία όπως σας ανέφερα και για τη στρατιωτική ηγεσία παραπάνω. Και τόσο περισσότερο του φαινόταν ακατανόητο αυτό όσο διαπίστωνε ότι και η ενίσχυση των δυνάμεών μας για την αντιμετώπιση των ανταρτών σε τίποτα δεν ωφελούσε. Είχε δημιουργηθεί ένα καρκίνωμα το οποίο συνεχώς μεταστάσεις απλώνόταν στις Ελληνικές περιοχές και ήταν ακατανίκητο...».

Όμως ο Άλμπερτ Σπέερ στη συνέντευξή του αυτή προς τον Βάσο Μαθιόπουλο ήταν αποκαλυπτικός και συνταρακτικός και στο θέμα της μυστικής συμφωνίας των Άγγλων με τον Χίτλερ, μοναδικής περιπτώσεως συμφωνίας αυτών κατά τον Β. Παγκόσμιο Πόλεμο και που αφορούσε αποκλειστικά στην Ελλάδα.

Λέει λοιπόν ο Σπέερ τα εξής, απαντώντας σε σχετική ερώτηση του Μαθιόπουλου:

«Είμαι αυτήκοος μάρτυς ενός γεγονότος που μας είχε προκαλέσει πολύ μεγάλη εντύπωση το Φθινόπωρο του 1944.

Θυμάμαι συγκεκριμένα 'ότι ο Στρατηγός Γιόντλ , ο Αρχηγός του Γερμανικού Επιτελείου Ενόπλων Δυνάμεων, ήρθε μια μέρα και με βρήκε και μου ανέφερε ότι επήλθε μια συμφωνία σε υψηλό επίπεδο μεταξύ Αγγλίας και Γερμανίας, που αφορούσε στην Ελλάδα. Η συμφωνία αυτή, πρωτογενής μέχρι τότε και όπως γνωρίζω μοναδική σε όλο τον Β'. Παγκόσμιο Πόλεμο, αφορούσε, όπως μου είπε ο Γιόντλ τουλάχιστον, την εκκένωση της Ελλάδας από τα Γερμανικά στρατεύματα, χωρίς Βρετανική ενόχληση.

Η πληροφορία για το περίεργο αυτό «Τζέντλεμεν αγκρίμεντ» μεταξύ Λονδίνου και Βερολίνου, προκάλεσε σε όλους, όσους την έμαθαν, κατάπληξη. Και πράγματι οι Άγγλοι την ετήρησαν. Τα Γερμανικά πολεμικά και μεταγωγικά, έμφορτα με στρατό από τα Ελληνικά νησιά, πέρασαν το Φθινόπωρο του 1944 ανενόχλητα μπροστά στα μάτια των Βρετανών και ανάμεσα από τα Βρετανικά υποβρύχια στο Αιγαίο και στη Μεσόγειο. Δύο Άγγλοι ιστορικοί, που έμαθαν ότι ε γνώριζα την πληροφορία αυτή

μου έγραψαν μεταπολεμικά και μου εξήτησαν συγκεκριμένες πληροφορίες. Μου ανέφεραν ότι από τα Βρετανικά Αρχεία δεν μπόρεσαν να διασταυρώσουν την πληροφορία αυτή. Θα ήθελα να προσθέσω ότι τη συμφωνία αυτή γνώριζε και ο Όβεν, όπως προκύπτει από το Βιβλίο του (ΣΗΜ. Ο Φόν Όβεν που ήταν Διευθυντής Τύπου του Υπουργείου προπαγάνδας, αναφέρει σε βιβλίο του που έγραψε μετά τον πόλεμο, ότι ο Γκαίμπελς είχε μετάσχει ο ίδιος στις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη της συμφωνίας αυτής. Επίσης γράφει υπό μορφήν ημερολογίου στο βιβλίο του ότι ο Γκαίμπελς του διηγήθηκε την υπόθεση χωρίς να του πει τον λόγο για τον οποίον ο Χίτλερ δέχθηκε σ'αυτή την περίπτωση να συνεννοηθεί με την Αγγλία).

Το τίμημα της συμφωνίας κατά τη δική μου γνώμη ήταν να παραχωρηθεί η Θεσσαλονίκη από τους Γερμανούς στους Αγγλους, να μπορέσουν να την καταλάβουν αμαχητί και μ' αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα να περιέλθει στο Δυτικό στρατόπεδο. Και βέβαια ο Χίτλερ θα διατηρούσε ανέπαφες τις δυνάμεις του που κατείχαν τον Ελληνικό χώρο.

Ο Χίτλερ όπως θυμάμαι απαγόρευσε ρητά να επαναληφθεί ανάλογη συμφωνία. Θα μπορούσε βέβαια να συμβεί και σε άλλες περιπτώσεις, κι αυτό θα ήταν καλό, αλλά δυστυχώς δεν επαναλήφθηκε. Νομίζω ότι η συμφωνία πρέπει να κλείσθηκε στη Λισαβόνα και το ποιος είχε την πρωτοβουλία πρώτος δεν ξέρω αλλά πιστεύω ότι δεν έγινε σε διπλωματικό επίπεδο αλλά πολύ ψηλότερο, ακριβώς για να μην υπάρξουν ακριτομύθειες. Οι Άγγλοι βέβαια δεν το δημοσιεύουν τώρα και αντιλαμβάνομαι το λόγο. Η συμφωνία αυτή που έκαναν με τον Χίτλερ ήταν βέβαια αντίθετη προς τα συμφέροντα των τότε συμμάχων τους. Και ως προς αυτό το σημείο διατηρούν τα Αρχεία τους απόρρητα. Ο Χίτλερ όπως θυμάμαι είχε συμφωνήσει πριν αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις να γίνει η συμφωνία αυτή».

Να λοιπόν ένας καλός λόγος για την Αγγλία του Τσόρτσιλ τον Οκτώβρη του 44 να επιθυμεί οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ να παραμείνουν έξω από τα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα-Θεσσαλονίκη), αφού έπρεπε να καταληφθούν αυτά από τις Αγγλικές -συμμαχικές μας- δυνάμεις, για την πραγματοποίηση των μετέπειτα, μεταπολεμικών σχεδίων της Αγγλίας σε ό,τι αφορούσαν αυτά στην Ελλάδα...

Η αναγνώριση, όμως της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης 1941-1944, της σημασίας, της μαχητικότητας και του ηρωισμού της, δεν περιορίστηκε βέβαια μόνο στους κατακτητές, αλλά προήλθε και από τους Συμμάχους και σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Ενδεικτικές ως προς την αξία που απέδιδαν, γενικά, στον αγώνα των Ελλήνων είναι οι δηλώσεις διαφόρων ξένων ηγετών και προσωπικοτήτων, όπως του πρωθυπουργού της Αγγλίας Τσόρτσιλ, που βροντοφώναξε μέσα στη Βρετανική Βουλή της τότε εγκλωβισμένης μέσα στα νησιά Αγγλίας, την κλασική πλέον φράση: **«μέχρι τώρα λέγαμε ότι οι Έλληνες πολεμούν σαν ήρωες, ενώ τώρα θα λέμε οι ήρωες πολεμούν σαν Έλληνες»**. Ή, όπως του Γάλλου Jean Casson, που έγραφε:

«η Ελλάς, η μητέρα μας, εμπνεύστρια και δημιουργός πολιτισμών. Η χώρα του φωτός όπου κάθε άνθρωπος διά μέσου της διαδοχής των γενεών, τρέφει το πνεύμα του, τη συνείδησή του, την καρδιά του... Εμείς οι νικημένοι και ταπεινωμένοι Γάλλοι την παρατηρούσαμε να μάχεται όπως ο Ιππότης που υπεράσπιζε την τιμή μας και μας ξανάδινε την ελ-

πίδα», αλλά και του Πρωθυπουργού του Καναδά που σε μήνυμα του υποστήριξε πως «η ξένη τυραννία δεν επραγματοποίησε μεγαλύτεραν πρόοδο εναντίον του πρώτου προμάχου των ελευθεριών της Ευρώπης, από όση οι Πέρσες προ 2.500 ετών, όταν κατετροπώθησαν υπό των Ελλήνων παρά την καταπληκτική τους υπεροχήν, κατά ξηράν και θάλασσα».

Τη σημασία της Ελληνικής αντίστασης αναγνώρισαν ακόμα και οι «παροδοσιακοί» εχθροί των Ελλήνων, όπως διαφαίνεται στα λόγια του Τούρκου βουλευτή Αντάν, που μέσα στην Τουρκική Βουλή, της αμέτοχης κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο Τουρκίας, είπε: *«Επολεμήσατε μικροί εναντίον μεγάλων και επικρατήσατε. Δεν ήταν δυνατόν να γίνει αλλιώς διότι είσθε Έλληνες»*, ενώ σε λόγο του και ο Στρατάρχης Πεταίν τόνιζε:

«Γενναίε Ελληνικέ Λαέ! Καταλαβαίνετε τι είσαστε για μας σήμερα; Για πολλούς φοβερούς μήνες, δεν είχαμε γνωρίσει παρά χρεοκοπίες, πικρίες, το γκρέμισμα των αιτιών της περηφάνιας μας, των ελπίδων μας...και ξαφνικά, σαν από το βάθος ενός πάρα πολύ αγαπητού παρελθόντος, η φωνή σας η πολυαγαπημένη, υψώνεται και κυριαρχεί αμέσως στους συγχυσμένους θορύβους της κόλασης. Με τι συγκινητική, σπαρταριστή προσοχή, με τι ευλάβεια την ακούμε! Αντιπροσωπεύετε για μας τον θρίαμβο της παλικαρίσιας αρετής, της πραγματικής αξίας, εκείνης, των ολιγάριθμων...».

Φαίνεται λοιπόν καθαρά η πανευρωπαϊκή ευγνωμοσύνη και ο θαυμασμός για τον αγώνα της Ελλάδας²...

² Κυριαζής Δημήτρης, 1940-1950: *Η δεκαετία που συγκλόνησε τη χώρα. Πόλεμος-Κατοχή-Εθνική Αντίσταση-Εμφύλιος*, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαροπούλου, Αθήνα 2002, σσ. 52-60.